

ศิลปะการประพันธ์ และทำนองเพลงของบทเพลงพระบรมม

บทเพลงพระบรมม เป็นวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นโดยให้มีลักษณะ
เนื้อที่จะเป็นบทสำหรับขับร้องเพลงถวายพระกุมารอีกด้วย

คำว่า "ลำนำน" มีความหมายว่า บทเพลงที่เป็นทำนอง¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียกชื่อหนังสือบทเพลงพระบรมมเล่มหนึ่งที่ทรงรวบรวมไว้ว่า ประชุมลำนำน บทเพลงพระบรมม² โดยได้ประทานคำอธิบายไว้ในหนังสือดังกล่าวไว้ดังนี้

บทกลอนจะแต่งเป็นโคลงฉันท์กาพย์กลอนอย่างใดก็ตาม ต่อขับร้องหรืออ่านเป็นทำนองลำนำนจึงจะฟังไพเราะ อีกฝ่ายหนึ่งในกระบวนร้องลำนำนต่าง ๆ จะเหหรือร้องเพลง ร้องคอกสรอยศกรูว่า ตลอดจนร้องละคอน พากย์โชนหลัง แม่ที่สุคนธ์เทศน์มหาชาติ บทที่ร้องทองเป็นกลอนจึงจะพาให้ไพเราะ บทกลอนกับลำนำนจึงเป็นของสำหรับประกอบกันโดยประการนี้ แต่หนังสือบทกลอนที่แต่งขึ้นอย่างแต่งสำหรับขับร้องเช่นบทเพลงคอกสรอยศกรูว่าเป็นตนุ ควรเรียกว่า "บทลำนำน" ผิดกับหนังสือบทกลอนอีกชนิดหนึ่งซึ่งเอาเรื่องนิทานมาแต่งเป็นกลอน แม่เอามาขับเสภาก็ดี ร้องละคอนก็ดี ก็ไม่ควรนับว่าเป็นบทลำนำนที่แท้ หรือเป็นบท

¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 710.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ผู้รวบรวม), ประชุมลำนำน บทเพลงพระบรมม (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2459), หน้า ก-ข (คำอธิบาย).

ลำนนำแต่บางแห่ง หนังสือกลอนอ่าน กลอนสวด แลโคลงฉันท์ก็ไม่นับว่า
เป็นบทลำนนำ เพราะมิได้แต่งสำหรับขับร้อง¹

บทเห่กล่อมพระบรรทมนอกจากจะมีเนื้อหาที่มุ่งจะประโลมใจและ
เห่กล่อมพระกุมารให้บรรทมอย่างเป็นสุขดังได้กล่าวอย่างละเอียดแล้วในบท
ก่อน ศิลปะในการประพันธ์และทำนองในการเห่กล่อมยังเป็นองค์ประกอบ
สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะทำให้บทเห่กล่อมพระบรรทมสมบูรณ์ตามลักษณะของ
ลำนนำ และบรรดวัตถุประสงค์ในการประพันธ์อย่างแท้จริง

4.1 ศิลปะการประพันธ์บทเห่กล่อมพระบรรทม เนื่องจากบทเห่-
กล่อมพระบรรทม มีลักษณะเป็นบทร้อยกรอง ดังนั้นรูปแบบของการประพันธ์หรือ
ฉันทลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและควรคำนึงถึง เป็นประการแรกในการศึกษา
พิจารณาวรรณคดีประเภทนี้ หลังจากนั้นผู้ศึกษาก็ควรพิจารณาถึงศิลปะในการ
ใช้ภาษาและกลวิธีต่าง ๆ ซึ่งช่วยทำให้บทร้อยกรองมีความงดงาม ไพเราะ
ทั้งในคำถ้อยคำ เสียง และความหมายด้วย ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียด
ต่อไปนี้

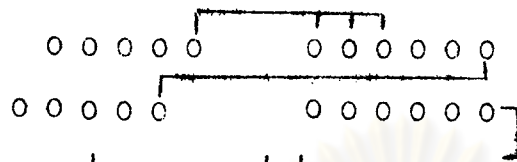
4.1.1 รูปแบบของการประพันธ์ หรือฉันทลักษณ์ บทเห่-
กล่อมพระบรรทม เท่าที่ผู้วิจัยรวบรวมมาได้นี้ ส่วนใหญ่แต่งเป็นคำประพันธ์
ประเภทกาพย์ยานี 11 และบางบทก็เป็นกาพย์ฉบัง 16 นอกจากนี้ยังมีที่แต่ง
เป็นคำประพันธ์ประเภทอื่นบ้าง แต่ปรากฏเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ได้แก่ คำ-
ประพันธ์ประเภท กลอน ฉันท์ และโคลง

4.1.1.1 คำประพันธ์ประเภทกาพย์

กาพย์ยานี บทเห่กล่อมพระบรรทมเท่าที่ผู้วิจัย
ได้สำรวจดู เห็นว่าแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์โดยเฉพาะกาพย์ยานี 11

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรงราชานุภาพ (ผู้รวบรวม),
ประชุมลำนนำ บทเห่กล่อมพระบรรทม..., หน้า ก. (คำอธิบาย).

แพททั้งสี่ โดยปรกติกาพยัญยานี้ 11 ประกอบด้วยข้อความ 2 บาท แต่ละบาท
มี 11 คำ มีลักษณะสัมผัสดังแสดงในแผนผังข้างล่างกับคำประพันธ์ต่อไปนี้

ตัวอย่างจาก บทเห่กล่อมพระบรรทม

เย็นย่ำน้ำค้างหยด	รำพายพัดกลิ้งสุคันธ์
แจ่มแจงดวงแสงจันทร์	ชื่นหมคเมฆศิเรกดวง
ดูราวระคาคาษ	ห้องอากาศตั้งเงินยวง
อาแม่เสมอทรวง	จงเชิญสมศศิธร ¹

ในบรรดาบทเห่กล่อมพระบรรทม นั้น สังเกตได้ว่าผู้ประพันธ์ไม่มีใคร
เคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำในบทประพันธ์เท่าใดนัก จึงปรากฏว่าในแต่ละวรรค
อาจมีจำนวนคำน้อยหรือมากไปกว่าแบบแผนบ้าง แต่มักจะน้อยกว่าหรือมากกว่า
เพียงวรรคละ 1 หรือ 2 คำเท่านั้น อย่างไรก็ตาม วรรคที่ใช้คำมากกว่าใน
แบบแผนมักจะประกอบด้วยคำที่ใช้สระเสียงสั้นหลายคำ หรือแม้จะใช้สระเสียง-
ยาวก็ออกเสียงเบาจนฟังดูเป็นเสียงสั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่าง บทเห่กล่อมพระบรรทมที่ใช้คำน้อยกว่าในแบบแผน

๐ เหย้ออากาศ	สู้อาจจะพรรณนา
มีดาวคารา	ควมำหัดคืน
ควเตาคาวผา	โกก็ลาโณณ ²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เห่ชาลูกหลวง..., หน้า 19.

² หอสมุดแห่งชาติ, "เรื่อง เณริมพระเกียรติ (เห่กล่อมพระบรรทม)"
สมุดไทยคำ เลขที่ 5 ฐ 114 ชั้น 2/1 มัดที่ 78.

คังเทวีญบรรเลง   ขอแจ้งจับใจ
เสียงจิ้งหรีดกรีกกริ่ง   หวังหวังเรไร¹

ตัวอย่างบทเห่กล่อมพระบรรทมที่ใช้คำมากกว่าในแบบแผน

บ้างก็เข้าประคองซ้าย บ้างก็ย้ายประคองขวา
คังเดือนดาวในเวหา   มาแควคล่อมพระจันทร์²

เชิญประทมภิรมย์ถนอม สดับซำกล่อมกลอนประทาน
พระโปรคประคิษฐลิขิตสาร ทรงบรรหารให้มาร้องฉลอง เอย³

ทางคำสัมผัสบังคับของบทเห่กล่อมพระบรรทมส่วนใหญ่เป็นไปตาม
ลักษณะบังคับของคำประพันธ์ แต่จะมีบางบทที่รับส่งสัมผัสกันด้วยสระที่มีความ
สั้นยาวต่างกัน อย่างไรก็ตาม ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏไม่มากนัก เช่น

ขอเทวาสุรารัก   สถิตจักรระรานี
ช่วยบำรุงพระบุตรี   ใหลยาวยีนพระชนมมาล
เพื่อยุชมภุณัต   ช่วยกำจัดที่โศกเศ็ล
ให้เป็นสุขทุกนิรัน   มารับขวัญพระทูลหม่อม เอย ๕⁴

บทเห่กล่อมพระบรรทมที่เป็นกาพย์ยานีนั้นมักจะขึ้นต้นบทเห่กล่อมด้วย
คำว่า "เห่เอย" หรือ "เห่เอ๋ย" หลังจากนั้นจึงจะดำเนินความต่อไป และ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เห่ชาตูกหลวง..., หน้า 15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

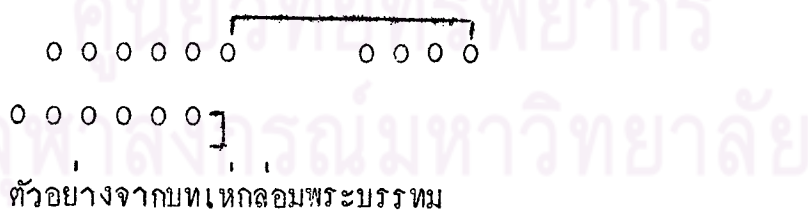
⁴ หอสมุดแห่งชาติ, "เรื่อง เฉลิมพระเกียรติ (เห่กล่อมพระบรรทม)
สมุดไทยคำ เลขที่ 5 ฎ 114 ชั้น 2/1 มัดที่ 78.

มักจะจบบทตอนสุดท้ายด้วยคำว่า "เอย" เพื่อให้ให้ผู้เฝ้าห้อมจะได้ออกเสียง
 เอื้อนต่อไป ลักษณะดังกล่าวนี้ไม่ใช่ลักษณะบังคับของคำประพันธ์ เช่น

๑ เห่เอยพระหนอนารถ	พระเขวาราชอติศร
หนอเนื้อพระชินวร	จำเริญสุวิศคิมงคล
.....	.....
อยาทรงพระกรรแสงกริว	จะเผือกผิวพระมังษา
เชิญหลับพระนัยนา	นิทราสำราญพระองค์ เอย ¹
๑ เห่เอย๋นอมลโรจ	ควยปราโมทเปรมปรี
ยอกรฮัญชูลี	พระวรวราชกุมารา
.....	.....
สะเดียนขเรศชาตรี	นเรนทรสืบสาย
โชคโรจเรื่องราย	คังสุวรรณเทวินเอย.

กาพย์ฉมัง บทเห่กล่อมพระบรรทมที่ประพันธ์
 ด้วยกาพย์ฉมัง 16 นั้น มีปรากฏเพียงสองแห่งเท่านั้น คือ บทเห่ชาลुकหลวงใน
 สมัยกรุงศรีอยุธยาแห่งหนึ่ง และปรากฏแทรกอยู่ในบทเห่คำฉันท์คุณหญิงสังเว
 ของ ขุนสารประเสริฐ (นช) อีกแห่งหนึ่ง

กาพย์ฉมัง 16 1 บทมี 16 คำ แบ่งเป็น 3 วรรค วรรคแรกมี
 6 คำ วรรคที่สองมี 4 คำ วรรคสุดท้ายมี 6 คำ มีลักษณะสัมผัสดังแสดงใน
 แผนผังบังคับคำประพันธ์ต่อไปนี้

¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนา-
 วิจารณ์เห่ชาลुकหลวง..., หน้า 11.

²หอสมุดแห่งชาติ, "เรื่อง เณิมพระเกียรติ (เห่กล่อมพระบรรทม)"
 สมุดไทยคำ เลขที่ 5 ฎ 114 ชั้น 2/1 มัคที่ 78.

- ๑ พระพายพัดเรือเยื้องมา หอมกลิ่นมาลา
ถวายพระพุทธรูประหม่อม เอย
- ๒ วิหกร่องก่องในคง อีกหึ่งพุ่งหงส์
ถวายองค์พระพุทธรูประหม่อม เอย¹

ในที่หลายแห่งมีการใช้คำน้อยกว่าหรือมากกว่าแบบแผน 1 หรือ 2 คำ ทำนองเดียวกับที่ปรากฏในกาพย์ยานี เช่น

ตัวอย่างบทเห่กล่อมพระบรรทม ที่ใช้คำน้อยกว่าในแบบแผน

- ๑ จิ้งหรีดกรีกกริ่ง เหมือนโชนทับกรับดิ่ง
เพราะจริงพระพุทธรูประหม่อม เอย²

ตัวอย่างบทเห่กล่อมพระบรรทมที่ใช้คำมากกว่าในแบบแผน

- ๒ คุณหัวเราเฝ้าอยู่รอรอน คืบเข้าพระนคร
สถาวรพระพุทธรูประหม่อม เอย³

วัชรินทร์บินเมรุกำแหง กระลิ่งเพชรเคซแสดง
บ่าบักคอสุร่าบาน⁴

บทเห่กล่อมพระบรรทมที่เป็นกาพย์ฉบงั้นนั้นมักจะขึ้นต้นบทเป็นเนื้อความ
เลยที่เดียว ไม่ขึ้นต้นด้วยคำว่า "เห่เอย" หรือ "เห่เอ๋ย" เหมือนกาพย์ยานี

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เห่ชาลูกหลวง..., หน้า 7. (บทเห่กล่อมพระบรรทม 2 บทที่นำมา
แสดงเป็นตัวอย่างนี้มีเนื้อความจบบริบูรณ์ภายในบทเดียว จึงไม่มีการส่งและ
รับสัมผัสระหว่างบท).

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

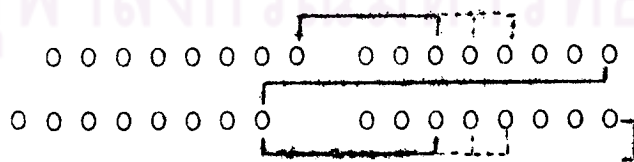
และมีปรากฏทั้งที่ลงท้ายบทตอนท้ายเรื่องด้วยคำว่า "เอย" และไม่ปรากฏ
คำลงท้ายดังกล่าว ดังตัวอย่าง

๑ พระพายพัดเรือเยื่อเยื่อมา	หอมกลิ่นมาลา
ถวายพระพุทธรูประทมอม เอย	.....
.....	.....
ศรีสวัสดิ์คีรีพิพัฒน์มิ่งมุง	คลยศยั้งยง
แกองคพระพุทธรูประทมอมเอย ¹	
๒ ขยมบาททอภิวาทพรหมินทร์	คิ้วเทพมหิน
ทรานุรักษ์ภูวดล	.....
.....	.....
ให้พระชนมวรรณะสันถาน	ศรีสวัสดิ์คิยีนนาน
สุขะพละสถาวร ²	

4.1.1.2 คำประพันธ์ประเภทกลอน ตามธรรมดาแล้ว

บทเห่กล่อมพระบรรทมจะประพันธ์ขึ้นด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์เป็นส่วนใหญ่
แต่มีบทเห่กล่อมพระบรรทมอยู่เพียง 5 บท ที่ประพันธ์ด้วยคำประพันธ์ประเภท
กลอนแปด น่าสังเกตว่าเนื้อเรื่องในบทเห่กล่อมพระบรรทมเหล่านี้ส่วนใหญ่
มาจากวรรณคดีบทละครเรื่อง อรุณรท และ อิเหนา นอกจากนี้เพียงบทเดียว
คือ บทกล่อมลูกหลวง (กลอนสอนหญิงชาววัง) ที่มีเนื้อหาต่างออกไป

โดยปกติกลอนแปดแต่ละวรรคอาจจะมีจำนวนคำตั้งแต่ 6 - 9 คำ
แต่ส่วนใหญ่มักจะนิยมใช้ 8 คำเป็นเกณฑ์ กลอน 2 วรรคเรียกว่า 1 คำกลอน
กลอน 2 คำกลอนจึงเป็น 1 บท มีสัมผัสบังคับดังแผนผังคำประพันธ์ต่อไปนี้

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เห่ชาลูกหลวง..., หน้า 7-8.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 53-55.

ตัวอย่างจากบทเห่กล่อมพระบรรทม

๑) อัญชลิตอกศิครกมาเรศ	ขอถวายนิเทศในเบื้องหลัง
อนิรุทธพงศภุชบัลลังก์	นิราศบังอรอุสาดาวรรณ
ปางพระยุพยงวงศ์จักรกฤษณ์	เออเนานิทรุเหนือรตรังสรรค์
คาราคาซาคลาคคลอยเมฆิน	รังษีจันทร์หยอนแสงสุริยา
.....	.....
จงเกษมสุขาสดาณล	ศรีมิ่งคลชุมนุมามากหลาย
สรรพลิงวิทยาวิชาชาย	จงทรงไคงายคายเถิด เอย ¹

น่าสังเกตว่าบทเห่กล่อมพระบรรทมที่แต่งเป็นกลอนนั้นลงท้ายบทในตอนท้ายเรื่องด้วยคำว่า "เอย" ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะผู้ร้องมักจะใส่ทำนองเขื่อนในตอนท้ายของเนื้อความเสมอก็เป็นได้

อนึ่ง บทกล่อมลูกหลวง (กลอนสอนหญิงชาววัง) ขึ้นต้นบทด้วยวรรครับแปลกว่าบทเห่กล่อมพระบรรทมอื่น ๆ ทำให้มีลักษณะใกล้เคียงกับกลอนเพลงยาว ประกอบกับมีเนื้อหาไปในทำนองเดียวกับเพลงยาวประเภทหนึ่งด้วย² ดังนี้

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เห่กล่อมลูกหลวง..., หน้า 47-50.

² พระยาอุปทิศศิลปสาร, หลักภาษาไทย (อักษรวิธี วิจารณ์ภาควิชา
วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณ์) (พระนคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2514),
หน้า 370-371. (กลอนเพลงยาวมีที่สังเกตคือ ขึ้นต้นด้วยวรรครับ และจบบท
ด้วยคำว่า "เอย" นอกจากนั้นมักจะมีเนื้อความเป็นทำนองจดหมายซึ่งชายหญิง
ใช้โต้ตอบกัน หรือเล่าถึงกิจการต่าง ๆ สู้กันฟัง หรือมีเนื้อความในทำนองอบรม
สั่งสอนก็ได้).

บางครั้งพบว่าผู้ประพันธ์ไม่ค่อยเคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำเท่าใดนัก อาจจะมีค่าน้อยกว่าหรือมากกว่าในแบบแผน 1 หรือ 2 คำ ดังตัวอย่างเช่น

๑ อ้าองค์พระสหบดี   สุรเชษฐมหิศร
เชิญช่วยอภิบาลปิยอุทร   เอรารสไพบไทยสยาม¹

อินทวิเชียรฉันท   อินทวิเชียรฉันท 11

บาทหนึ่งมี 11 คำ บาทหนึ่งประกอบด้วย 2 บาท แต่ละบาทแบ่งเป็น 2 วรรค วรรคต้น 5 คำ วรรคท้าย 6 คำ ดังแผนผังคำประพันธ์ต่อไปนี้

~ ~ ~ ~ ~   ~ ~ ~ ~ ~
~ ~ ~ ~ ~   ~ ~ ~ ~ ~
~ ~ ~ ~ ~   ~ ~ ~ ~ ~

ตัวอย่างจากบทเหกล้อมพระบรมม

๑ หนึ่งโศคนพิศรให้   บรมนารถอวยการ
ชุมแพทยกุมารชาดู   บริรักษ์รักษา
เรือนรุษยนิเวศสถาน   อเนกไอศวรรรยา
พรังพรอมพระวงษา   นุวงษมาถววยไชย²

บางครั้งพบว่าผู้ประพันธ์ไม่ค่อยเคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำเท่าใดนัก อาจจะมีค่าน้อยกว่าหรือมากกว่าในแบบแผน 1-2 คำ ดังตัวอย่างเช่น

อำพระอย่าทวนละห้อย   ครทนครโหยหา
เสวยโภชกนิรชา   รรคชื่นกมลเสบย³

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรางราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เหชาดูกลวง..., หน้า 55.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 56-57. (ผู้ประพันธ์บทเหคำฉันทผู้ซึ่งวาง
ไม่เคร่งครัดในเรื่องของคำครุ ลหุเท่าใดนัก ดังที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในภายหลัง).

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

ส่วนในเรื่องของการใช้คำกร ลหุ ทั้งในวสันตดิถีกฉันท์ และ อินทรวีเชียรฉันท์ ซึ่งปรากฏอยู่ในบทเห่คำฉันท์คู่บึงเวียงนั้น ไม่ได้เน้นที่การ ประสมรูปสระเสียงสั้นหรือสระเสียงยาว แต่เน้นที่เสียงอ่านเป็นสำคัญ ทำนอง เกี่ยวกับการแต่งฉันท์ในสมัยอยุธยา ดังเช่นคำฉันท์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์ ดังตัวอย่างเช่น

- ๑) อำท้าวผู้มีมุขคือบุร- ณ ศศิอันเรื่องรอง
โถมทอและพระสนมสมพอง กลดามแกล้งเกล้า¹
- ๒) ยองทองอินทองทอง ชรฉิคุสระสม
เยื้องย่องมาชายชม สมเค็จท้าวเสด็จคลาย²

จากตัวอย่างทั้งสองตัวอย่างที่แสดงมานี้ เห็นได้ว่าคำว่า ผู้ คือ คุ มา เป็นคำที่ประสมด้วยสระเสียงยาว ไม่มีตัวสะกด และคำว่า อัน สม สมเค็จ เป็นคำที่ประสมด้วยสระเสียงสั้นและมีตัวสะกด ตามรูปของคำแล้ว คำที่ยกมาทั้งหมดนี้น่าจะจัดเป็นคำกร แต่มาใช้ในตำแหน่งที่เป็นคำลหุ

ส่วนคำว่า (ศ)ศิ พระ สระ เป็นคำที่ประสมด้วยสระเสียงสั้นไม่มี ตัวสะกด ตามรูปของคำแล้วน่าจะจัดเป็นคำลหุ แต่มาใช้ในตำแหน่งที่เป็นคำกร ลักษณะเช่นนี้ก็ปรากฏในบทเห่กล่อมพระบรรทมเช่นกัน ดังตัวอย่าง

อำพระอย่าทุกขโทมนศ กมลโศกจะตรมตรอม
พี่เลี้ยงพระนมบำเรอถนอม บร้างโรคจะแฉ้วพาน³

¹พระมหาราชครู, สมุทรโฆษคำฉันท์, พิมพ์ครั้งที่ 8. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519), หน้า 31.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา- วิจารณ์เห่ชาลुकหลวง..., หน้า 56.

ขวัญพระหย่าไปชม   พนเวศศิขรเซา
 ธารท่าแลลำเนา   ลเวกวังคุหาสถาน¹

จากตัวอย่างข้างต้นนี้เห็นได้ว่า คำว่า ออย่า (บ่า) เรอ แล
 คุ (หา) เป็นคำที่ประสมด้วยสระเสียงยาวไม่มีตัวสะกด และคำว่า โทม(นัศ)
 (ก)มด ร้าง (ล)เวก เป็นคำที่ประสมด้วยสระเสียงสั้นและมีตัวสะกด ตาม
 รูปของคำแล้ว คำที่ยกมาทั้งหมดนี้น่าจะจัดเป็น คำครุ แต่มาใช้ในตำแหน่งที่
 เป็น คำลหุ

ส่วนคำว่า พระ เป็นคำที่ประสมด้วยสระเสียงสั้น ไม่มีตัวสะกด
 ตามรูปของคำแล้วน่าจะจัดเป็น คำลหุ แต่มาใช้ในตำแหน่งที่เป็น คำครุ

บทเห่กล่อมพระบรรทมที่ประพันธ์ด้วยคำฉันท์เหล่านี้ เมื่อนำมาขับ
 กล่อมเป็นทำนอง อาจจะทำให้ไม่ค่อยสังเกตคำที่เป็นคำครุ ลหุ มากนักก็ได้
 เพราะคงจะกลมกลืนไปกับทำนองเห่กล่อม

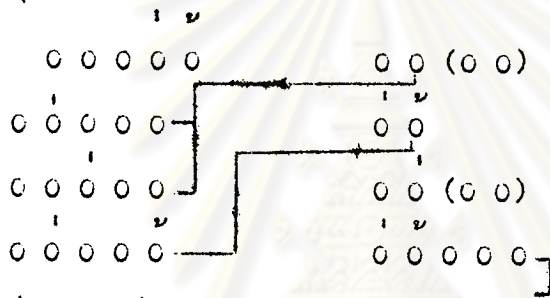
4.1.1.4 คำประพันธ์ประเภทโคลง บทเห่กล่อม
 พระบรรทมที่แต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทโคลง มีลักษณะเป็นโคลงสี่สุภาพ
 ปรากฏอยู่เพียง 2 บทในตอนต้นของบทเห่กล่อมพระองค์หญิงเยาวเรศ และ
 มีใช้เป็นเนื้อหาของบทเห่กล่อม หากเป็นบทเกริ่นนำ ซึ่งกล่าวถึงสาเหตุและ
 วัตถุประสงค์ในการประพันธ์เท่านั้น ผู้วิจัยจึงจะไม่วิเคราะห์ถึงลักษณะของ
 แบบแผนคำประพันธ์โดยละเอียด แต่จะยกตัวบทมาแสดงดังนี้

๑) เจตมา กาลตะปักษะเยื้อง	สนทยา สยองเฮอ
นาคสังวัชรา	ฤกษ์แพรว
พุทศัฒนารูชา	สิทธิโชค เณลิมแฮ
ประสูติสพรองคลองแคลว	เคลื่อนคลอยคอยประคอง ฯ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-
 วิจารณ์เห่กล่อมหลวง..., หน้า 58.

๑) รับตั้งรังษติสร้อย	สมยา นิยมเฮย
เยาวเรศราชธิดา	ประคิษฐไ้ว
เจริญราชวรวงษา	เสาวภาคย์ เพญแธ
พนพิทิวัดนไห	เลิศฟาราศรี ๑ ¹

โคลงสี่สุภาพ 2 บทที่ปรากฏอยู่ใน บทเห่กล่อมพระองค์หญิงเยาวเรศ
 ดังได้แสดงมานี้ ผู้ประพันธ์ไม่ใคร่เคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำภายในวรรค
 เท่าใดนัก แต่ลักษณะของคำประพันธ์โดยทั่วไปตรงตามแบบแผนทางฉันทลักษณ์
 ของโคลงสี่สุภาพ ซึ่งมีแบบแผนดังแผนผังคำประพันธ์ต่อไปนี้

น่าสังเกตว่าผู้ประพันธ์บทเห่กล่อมพระบรมมไม่ค้อยจะเคร่งครัด
 เกี่ยวกับจำนวนคำภายในบทของบทเห่กล่อมพระบรมมทุกประเภทเท่าใดนัก
 ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากการใช้คำน้อยกว่า หรือมากกว่าแบบแผนทางฉันทลักษณ์
 ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น เหตุที่เป็นเช่นนั้นนอกจากจะเป็นเพราะเหตุที่ว่า
 คำที่ใช้ในวรรค ซึ่งมีคำมากกว่าในแบบแผนหลายคำมีเสียงสั้นดังได้กล่าวก่อน
 หน้านี้แล้ว ยังอาจเป็นเพราะในขณะที่ขับร้องเห่กล่อม ผู้เห่กล่อมสามารถยืด
 เสียงของคำให้ยาวขึ้นหรือใส่ทำนองเอื้อนเพิ่มขึ้นในกรณีที่ใช้คำน้อยกว่าใน
 แบบแผน หรืออาจจะรวบเสียงของคำหลายพยางค์ให้กระชับเข้ามาได้ในกรณี
 ที่ใช้คำมากกว่าในแบบแผนทางฉันทลักษณ์ก็ได้

ลักษณะฉันทลักษณ์ของบทเห่กล่อมพระบรมมตามที่ได้อธิบายมาทั้งหมดนี้
 จะเห็นได้ว่าบทเห่กล่อมพระบรมมส่วนใหญ่เป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์ยานี 11

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-
 วิจารณ์เห่ชาลูกหลวง..., หน้า 62.

คำประพันธ์ชนิดอื่นนั้นมีปรากฏอยู่ไม่มากนัก ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากกาพย์ยานี 11 มีลักษณะเหมาะสมกับทำนองขับกล่อมประการหนึ่ง และมีความเหมาะสมในแง่ของลักษณะคำประพันธ์อีกประการหนึ่ง กล่าวคือ ลักษณะของกาพย์ยานี 11 นั้น ประกอบด้วยจำนวนคำในแต่ละวรรคที่ไม่มากหรือน้อยจนเกินไป สามารถดำเนินความได้มากพอสมควรและในขณะเดียวกันก็มีจังหวะของคำที่ทำให้เด็กฟังได้ง่าย เข้าใจได้ง่าย นอกจากนี้ข้อบังคับทางด้านสัมผัสก็มีไม่มากนัก มีลักษณะสัมผัสแบบง่าย ๆ สะดวกในการประพันธ์ อีกทั้งไม่มีข้อบังคับเกี่ยวกับคำครุ ลหุ หรือ บังคับวรรณยุกต์ เช่นในคำประพันธ์ประเภทอื่น

4.1.2 ศิลปะการใช้ภาษาในบทเห่กล่อมพระบรรทม

บทเห่กล่อมพระบรรทมไม่เป็นแต่เพียงวรรณคดีที่ก่อประทับใจเนื้อหาอันน่าสนใจ ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 เท่านั้น หากยังมีศิลปะในการใช้ภาษาซึ่งช่วยทำให้บทเห่กล่อมพระบรรทมมีคุณค่าทางวรรณศิลป์ ช่วยให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความประทับใจยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงกลวิธีในการใช้ภาษาของผู้ประพันธ์ไปตามลำดับหัวข้อดังต่อไปนี้

4.1.2.1 การใช้คำที่เด่นในคำเสียงของคำ

ความไพเราะอันเกิดจากเสียงของคำมีความสำคัญโดยเฉพาะช่วยเพิ่มคุณค่าให้แก่มบทประพันธ์ที่เป็นร้อยกรองเป็นอย่างมาก ดังข้อความที่ ประสิทธิ์ กาศย์-กลอน ได้กล่าวไว้ว่า

...เสียงในกาพย์กลอนนอกจากมีความหมายแล้ว ยังก่อให้เกิดความรู้สึกและมโนภาพตามจินตนาการของกวีอีกด้วย เพราะภาษากาพย์กลอนเป็นภาษาออกความรู้สึก และให้อารมณ์สะเทือนใจแรงกว่าภาษาร้อยแก้ว...¹

¹ ประสิทธิ์ กาศย์กลอน, แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษา กวี การวิจิตร และวิจารณ์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 32.

ด้วยเหตุที่เสียงและความหมายเป็นสิ่งที่แยกจากกันโดยเด็ดขาด
ไม่ได้ และผู้วิจัยพบว่าในจุดที่ผู้ประพันธ์ใช้คำที่เด่นในค่านเสียงนั้น มักปรากฏ
ว่าถ้อยคำเหล่านั้นมีความหมายเหมาะสมกับเนื้อความด้วย ผู้วิจัยจึงจะกล่าว
ถึงเรื่องเสียงและความหมายควบคู่กันไป

การใช้คำที่เด่นในค่านเสียงของคำ ในบทเห่กล่อมพระบรรทมนี้
สามารถแบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ ได้ดังนี้

การใช้คำที่เด่นในค่านสัมผัสสระ สัมผัสสระนอกจากจะปรากฏใน
ตำแหน่งที่เป็นสัมผัสบังคับของคำประพันธ์ซึ่งเป็นลักษณะปรกติแล้ว¹ ยังปรากฏ
ในตำแหน่งอื่น ๆ ภายในวรรคเดียวกันซึ่งเรียกว่า สัมผัสใน อีกด้วย สัมผัส
ในในที่ ๆ เหมาะสมเหล่านี้เองที่ช่วยเพิ่มความไพเราะให้กับบทประพันธ์ยิ่งขึ้น

บทเห่กล่อมพระบรรทมปรากฏสัมผัสในเช่นนี้อยู่หลายตอน มีปรากฏ
ทั้งที่สัมผัสกันเป็นคู่ ๆ ทั้งในตำแหน่งที่อยู่ติดกันและตำแหน่งที่อยู่ห่างกัน กล่าว
คือ มีคำบางคำแทรกอยู่ตรงกลางระหว่างคำที่สัมผัสกันนั้น ดังตัวอย่าง เช่น

เห่เสียงขลุ่ย <u>แจ่ม</u> ซอ	เคลื่อน <u>คล้อย</u> ลอยลม
แจ่ม <u>แจ่ม</u> แสงส่อง	สว่าง <u>ห้อง</u> พระบรรทม ²
เคย <u>ร่า</u> ระบำเป็น	ลอ <u>เล่น</u> กับเทวัญ
ชู <u>แก้ว</u> แววสว่าง	ร่า <u>ควย</u> นางสาวสวรรค์

¹ เนื่องจากสัมผัสบังคับของคำประพันธ์เป็นลักษณะปรกติของบท
ประพันธ์อยู่แล้ว เพราะฉะนั้นผู้วิจัยจึงไม่กล่าวถึงเป็นพิเศษในที่นี้.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เห่กล่อมพระบรรทม..., หน้า 14.

ล่อเลี้ยวเกี่ยวพัน	พวกเทวัญกั้นทาง
ฉวยฉวยคหะยก	สัพยอกเขานาง ¹
สั่งแล้วฤาสันกระชั้นสั่ง	ให้เรียบรีบคืนหลังยังคุดา
ไพเราะเพราะระสพจนา	ยังอิมโสตติคมาไมเวนวนาย ²

คำเหล่านี้นอกจากจะมีความไพเราะด้วยเสียงสระที่สัมผัสกันแล้ว ยังช่วยให้เกิดจังหวะและลีลาขึ้นด้วย โดยคำคู่ที่สัมผัสกันนั้นจะมีเสียงเด่นชัดกว่าคำอื่น ๆ ภายในวรรค และคำคู่ซึ่งสัมผัสกันด้วยสระเสียงสั้นก็ดูมีลีลาหนักแน่นยิ่งขึ้น ในขณะที่คำคู่ซึ่งสัมผัสกันด้วยสระเสียงยาวดูจะมีลีลาอ่อนโยนละมุนละไม

นอกจากนั้นสัมผัสในที่อยู่ ในตำแหน่งที่ห่างกัน โดยที่มีคำที่ประสมด้วยสระเสียงสั้นและออกเสียงเบาแทรกอยู่ระหว่างกลางจะยิ่งช่วยให้คำกลุ่มนั้นมีจังหวะแปลกออกไปด้วยเสียงหนักเสียงเบา เช่น "ร่าระบำ" และ "สันกระชั้น" จะมีจังหวะ หนัก-เบา-หนัก ที่เรียงกันอยู่

การเลือกใช้ถ้อยคำที่มีสัมผัสคล้องจองกันด้วยเสียงสระคังกล่าวนี้ ทำให้บทเห่กล่อมพระบรรทมมีความไพเราะสละสลวย รื่นหู ชวนให้น่าฟังและน่าจดจำ

การใช้คำที่เด่นในคำสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสพยัญชนะที่ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากในบทเห่กล่อมพระบรรทมนั้น มีหลายลักษณะด้วยกัน น่าสังเกตว่าผู้ประพันธ์ได้เลือกคำที่มีความหมายเด่นและชัดเจนมาใช้ด้วย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-วิจารณ์เห่ชาลูกหลวง..., หน้า 24.

² หอสมุดแห่งชาติ, "เรื่อง อีเหนา (บทเห่กล่อมพระบรรทม)" สมุดไทยคำ เลขที่ 2 ตู 114 ชั้น 2/1 มัคที่ 78.

สัมผัสพยัญชนะตลอดทั้งวรรค ผู้ประพันธ์ได้เลือกใช้คำที่
ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงเดียวกันมาเรียงกันทั้งวรรค ดังตัวอย่างเช่น

โกสวรรณขันเอก

แหว่ววิเวกวังเวง¹

ตัวอย่างที่ยกมาแสดงข้างต้นนี้ มีความไพเราะด้วยเสียงสัมผัส
พยัญชนะ ว เรียงติดต่อกันถึง 5 คำ ภายในวรรคเดียวกัน นอกจากนี้จะ
ไพเราะด้วยเสียงอ่านแล้ว คำเหล่านี้ยังแสดงความหมายในด้านการสร้างภาพ
และอารมณ์ความรู้สึกอีกด้วย คำว่า "แหว่ว" ให้ความรู้สึกว่าได้ยินเสียงโกซัน
แหว่ว ๆ มาจากที่ไกล เมื่อนำมาประกอบกับคำว่า "วิเวก" และ "วังเวง"
ซึ่งให้ความหมายว่า เจ็บเหงา อ่างว่าง ข้อความตอนนี้จึงแสดงให้เห็นถึง
บรรยากาศอันเจ็บเหงา ก่อให้เกิดความรู้สึกอ่างว่าง เปลาเปลี่ยน

ภุมรินทร์ร้อน

ว่ายวอนเวียนวน²

ตัวอย่างนี้ก็มีสัมผัสพยัญชนะ ว ทั้งวรรคเช่นเดียวกัน คำว่า "ว่าย"
"วอน" และ "เวียนวน" แสดงให้เห็นภาพของนั่งและแมลงภู่หลายตัวซึ่งบิน
วนไปมาตอมเกสรดอกไม้

สัมผัสพยัญชนะเป็นกลุ่มในที่ใกล้เคียงกัน ผู้ประพันธ์ได้เลือกคำที่ขึ้น
ต้นด้วยพยัญชนะเสียงเดียวกัน กลุ่มละ 2 หรือ 3 คำ มาไว้ในที่ใกล้เคียงกัน
ดังตัวอย่าง เช่น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เหชาลูกหลวง..., หน้า 15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

ตัวอย่างที่ยกมานี้มีคำที่สัมผัสพยัญชนะกันอยู่ 5 กลุ่ม คือ เสียง /ส/ เสียง /ร/ 2 กลุ่ม เสียง /ค/ และเสียง /พ/ โดยที่บางกลุ่มมีคำที่ไม่มีเสียงสัมผัสแทรกอยู่ และบางกลุ่มก็มีสัมผัสพยัญชนะที่ซับซ้อน กล่าวคือ ส่งเสียงสัมผัสพยัญชนะสลับที่กันระหว่างกลุ่ม เช่น "ไพเราะเพราะรสพจนาน" ข้อความดังกล่าวนอกจากจะมีความหมายที่แสดงความรู้สึกอาลัยรักผู้ที่กำลังจะจากไปอย่างสุดซึ้งแล้ว เสียงพยัญชนะสัมผัสหลายกลุ่มที่ปรากฏในที่ใกล้เคียงกันยังช่วยทำให้เสียงอ่านไพเราะขึ้นเป็นอย่างมาก เทียบเป็นการเน้นอารมณ์ให้เด่นชัดขึ้นด้วย

การเลือกใช้คำที่เด่นในด้านสัมผัสพยัญชนะของผู้ประพันธ์บทเห่กล่อมพระบรรทมตามที่กล่าวมานี้ นอกจากจะทำให้บทเห่กล่อมพระบรรทมมีเสียงไพเราะน่าฟังแล้ว ยังช่วยเพิ่มความหมายของถ้อยคำให้กระจ่างชัดขึ้น ทำให้เนื้อความของบทประพันธ์ดูชัดเจน ก่อให้เกิดภาพและอารมณ์ความรู้สึกอันลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความสามารถของผู้ประพันธ์ในการเลือกใช้คำอีกด้วย

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ ผู้ประพันธ์ได้นำเอาคำที่มีเสียงพยัญชนะและเสียงสระเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน แต่มีเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับกัน 2-3 ระดับมาใช้ในตำแหน่งใกล้เคียงกัน ทำให้เกิดเป็นจังหวะและระดับเสียงสูงต่ำคล้ายกับทำนองดนตรี

เสียงวรรณยุกต์นอกจากจะช่วยให้บทประพันธ์มีจังหวะและเสียงสูงต่ำ มีความไพเราะคล้ายกับทำนองดนตรีตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังมีส่วนช่วยทำให้ถ้อยคำที่ใช้ในบทประพันธ์มีความหมายแจ่มชัดขึ้น หรือสะท้อนความรู้สึกบางประการให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ดังที่ ชมัยพร วิหุสิรศานต์ ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง ภาษาจากความรู้สึก ว่า

... นอกจากตัวสะกดแล้ววรรณยุกต์ก็นับว่าเป็นจักรกลสำคัญอันหนึ่ง ที่จะเนนความหมายของคำใด และเป็นที่น่าสนใจที่ภาษาของเรามีวรรณยุกต์อยู่ในตัวตนของมันเอง ซึ่งทำให้ลักษณะเสียงวรรณยุกต์สื่อ

ความหมายชัดแจ้งขึ้น จังหวะดนตรีที่สอดแทรกอยู่ในถ้อยคำนี้เป็นที่รับรู้กันทางอารมณ์อย่างแนชัด เป็นคนว่า เสียงสามัญจะบอกลักษณะสามัญธรรมดา ไม่มีการตื่นเต้น โลดโผน ถ้าเป็นอารมณ์ก็ไม่เรารอนรุนแรง แต่อาจจะเป็นความเยือกเย็น ความเงียบสงบอย่างซาเฉย เสียงเอกจะบอกถึงความหนักแน่น เอาจริง เอาจังและดวงเลยไปจนถึงความกราวกระด้าง ความหมยาบซำ เสียงโทจะบอกถึงความหนักแน่นเหมือนเสียงเอก แต่ไม่กราวกระด้างเท่า และบางครั้งก็ผสมความอ่อนทางอารมณ์ลงไปบ้าง ส่วนเสียงตรีก็จะบ่งบอกความอ่อนทางอารมณ์ ความซำงเลือน และเริ่มเจ็บปวดลงไปลึกๆ จนถึงเสียงจัตวาซึ่งแสดงความรู้สึกที่ขึ้นสูงทั้งคนลบและบวก ถ้าเศร้าโศกก็จะรุนแรงจนถึงขั้นโหยหาสูญหาย และถ้าดีใจก็จะถึงหรือหว่าไปเลย...¹

การเล่นเสียงวรรณยุกต์มีปรากฏอยู่ในบทเห่กล่อมพระบรรทมไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม ใคมีส่วนช่วยทำให้บทเห่กล่อมพระบรรทมมีความไพเราะด้วยระดับเสียงสูงต่ำของคำที่ประกอบด้วยวรรณยุกต์ซึ่งต่างกัน และยังมีลักษณะแปลกออกไปจากการใช้คำโดยทั่วไปอีกด้วย ดังตัวอย่างเช่น

ลำนิคินิจิตจิ๋ว เห็นหวิวหวิวอยู่ไรไร²

คำว่า "จิตจิ๋ว" ให้ภาพและความรู้สึกว่าเล็กมากเหลือเกิน เมื่อต่อท้ายของคำว่า "นิคินิค" ยิ่งทำให้มองเห็นภาพของเรือว่าเล็กมากและอยู่ไกลมากจนแทบจะมองไม่เห็น เสียงวรรณยุกต์ตรีและจัตวาของคำ "จิตจิ๋ว" ก็ยิ่งช่วยเน้นให้เห็นความเล็กของเรือยิ่งขึ้น

ไอ้ไอ้พระพี่ชายชี้ขลาด ขยับขยายคู้หญิงไค้³

¹ สมัยพร วิฑูรย์สถานต์, "ภาษาจากความรู้สึก," วารสารอักษรศาสตร์-วิจารณ์ 1 (มิถุนายน 2516), หน้า 12.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์เห่กล่อมหลวง..., หน้า 26.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

ตัวอย่างที่ยกมานี้กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนที่ยูพาดกาและสุลาลีวัน
กล่าววาทะให้พระอภัยมณีเกี่ยวนางละเวง ทว่าพระอภัยมณีก็ยังไม่กล้าอยู่
นั่นเอง คำว่า "โอโอ" เป็นคำอุทานที่เน้นความรู้สึกอย่างเด่นชัดขึ้นว่านึก
ไม่ถึง คาดไม่ถึงว่าพระอภัยมณีจะฉลาดกล้วสตรีถึงเพียงนี้

แก่งทำสาออยออย อิง ว่าหนาวจริงจริงสุลาลี¹

เนื้อความในตอนนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนที่พระอภัยมณีเกี่ยวนาง
ละเวง คำว่า "สาออยออยอิง" ให้ภาพและเน้นความรู้สึกของพระอภัยมณี
ขณะที่แสดงกิริยาออกอ้อนที่ละนิกที่ละนอยอย่าง เชื่องช้า อันที่จริงแม้ว่าคำ
ว่า "อิง" จะประสมด้วยสระคนละเสียง และมีตัวสะกดคนละเสียงกับ 2 คำ
แรก แต่เมื่อขึ้นต้นด้วยพยัญชนะเสียงเดียวกันและใช้เสียงวรรณยุกต์ต่างกันออกไป
จึงช่วยเสริมจังหวะและระดับเสียงสูงต่ำให้คูมีลีลาที่น่าฟังขึ้นอีก การเล่น
เสียงวรรณยุกต์ดังกล่าวนี้อาจให้เกิดความไพเราะทั้งทางด้านเสียง อารมณ์
ความรู้สึกและความดึงดูดใจให้กับบทเห่กล่อมพระบรรทม

การซ้ำคำ และการซ้ำข้อความ การซ้ำคำ และการซ้ำ
ข้อความ เป็นศิลปะในการใช้ถ้อยคำอีกประการหนึ่งซึ่งช่วยทำให้บทประพันธ์
มีความงดงามด้วยเสียงและความหมายของถ้อยคำ การใช้คำซ้ำมีอิทธิพลต่อ
ความไพเราะและความหมายของถ้อยคำอยู่มากทีเดียว ดังที่ ชลดา ศิริวิทย์เจริญ
ได้กล่าวไว้ว่า

- ...การใช้คำซ้ำของกวีมีคุณประโยชน์ดังต่อไปนี้ คือ
1. ช่วยให้เกิดความไพเราะในเวลาอ่าน
  2. ให้ภาพที่แจ่มชัดขึ้น แะช่วยให้เห็นกริยาอาการที่เคลื่อนไหวไปมา
  3. ช่วยเน้นความหมายให้แจ่มกระจ่าง ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึก
คล้อยตาม และเข้าถึงอารมณ์และรสของเรื่องได้ดียิ่งขึ้น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เห่ชาลกลหวง..., หน้า 46.

4. ช่วยคลายความหมายของคำให้อ่อนลงกว่าเดิม
5. ช่วยให้เกิดท่วงทำนองคล้ายเพลง...¹

บทเหกล้อมพระบรมมภ์มีการซ้ำคำและซ้ำข้อความปรากฏอยู่หลายแห่งด้วยกัน โดยเฉพาะในบางแห่งที่โครงการเน้นให้สะกดคำ-เนื้อเน้นให้เนื้อความเด่นขึ้นด้วย ทั้งในด้านการแสดงภาพและการแสดงอารมณ์ความรู้สึกดังตัวอย่างต่อไปนี้

พรางพราง น้ำค้างเหยาะ เมาะเมาะ ผอยผอย²

คำว่า "พราง" มีความหมายว่า กางม่านมา เมื่อนำมาใช้ซ้ำกันเป็น "พรางพราง" จึงให้ความรู้สึกว่ามีน้ำค้างค่อย ๆ ไโรยตัวลงมาอย่างงดงามและอ่อนโยน คำว่า "เมาะเมาะ" และ "ผอยผอย" ในตอนท้ายวรรคนี้เป็นคำเลียนเสียงธรรมชาติ คือเสียงของน้ำค้างในขณะตกต้องใบไม้ ดอกไม้ หรือพื้นแผ่นดิน ช่วยเน้นให้เห็นภาพน้ำค้างที่ค่อย ๆ หยาดลงมาจากที่ละหยด ๆ เมื่อกระทบสิ่งใดก็กระเซ็นกลับขึ้นมา การใช้คำซ้ำในข้อความตอนนี้จึงแสดงทั้งภาพและเสียงในธรรมชาติที่งดงาม เพิ่มความมีชีวิตชีวาให้กับบทประพันธ์ขึ้นอีกเป็นอันมาก

ในทะเลเกตรา

บ้าง แล่น มา แล่น ไป

ลำนกีนคึกคึก

เห็น หวิว หวิว อยู่ ไร ไร³

¹ชลดา ศิริวิทย์เจริญ, "การศึกษาลิลิตทะเลพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาด้านภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 156.

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์เห่ชาลูกหลวง..., หน้า 32.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

เสียงของคำว่า "นิคนิค" ช่วยเน้นภาพของเรือให้ดูเล็กมาก ส่วนคำว่า "หวิวหวิว" และ "ไรไร" ในวรรคต่อมาช่วยแสดงภาพของเรือซึ่งดูเหมือนอยู่ห่างไกลมากจนมองเห็นเพียงลำนิกเดียว และยังแสดงให้เห็นจังหวะของการลอยขึ้นลงของเรือ ทำให้มองเห็นเรือบ้างไม่เห็นบ้างเป็นระยะ ๆ สลับกันไป นอกจากนี้คำว่า "แล่นมาแล่นไป" ซึ่งแม้ว่าจะมีคำซ้ำเพียง "แล่น" คำเดียวเท่านั้น แต่ก็ช่วยเสริมให้เห็นภาพการเคลื่อนที่ในทิศทางที่ต่างกันของเรือ ทั้งยังแสดงให้เห็นอีกด้วยว่ามีเรืออยู่หลายลำด้วยกัน

เปรี้ยวเปรี้ยวเสียงหวาน   กongsathan Sakul¹

ข้อความตอนนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนที่น่างเมฆคลุ้มร้อนรำลือ ลอเทพรามสูรควยควงแก้ว รามสูรโกรซจึงขวางขวางหวานใส่นาง ผู้ประพันธ์ใช้คำว่า "เปรี้ยวเปรี้ยว" เพื่อเลียนเสียงที่เกิดจากการขวางขวางและเพื่อแสดงอารมณ์ของผู้ขวางขวางว่ารุนแรงมาก จึงอาจกล่าวได้ว่าการใช้คำซ้ำช่วยเน้นภาพให้ชัดเจนขึ้นและช่วยเน้นอารมณ์ให้เข้มข้นขึ้นด้วย

ส่วนการซ้ำข้อความนั้นปรากฏไม่มากนัก เช่น

สงสารเจ้าพี่เอ๋ย

น้คาไม่เคยจะเดินไพร

เก็บแต่ผลไม้

แบ่งปันกันกิน

สงสารเจ้าพี่เอ๋ย

น้คาไม่เคยจะเดินดิน

เหยียบกรวดทรายหิน

ชอกช้ำมาทา²

เนื้อความตอนนี้กล่าวถึงตอนที่พระรามออกเดินป่าและนางสีดาติดตามไปด้วย ข้อความว่า "น้คาไม่เคยจะเดินไพร" และ "น้คาไม่เคยจะเดินดิน" เป็นการซ้ำข้อความแบบหนึ่งคือซ้ำเกือบทั้งวรรค แต่เปลี่ยนเฉพาะคำท้าย ช่วย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนาวิจารณ์เหชาลูกหลวง..., หน้า 26.

² หอสมุดแห่งชาติ, "เรื่อง รามเกียรติ์ (บทเหกล้อม)" สมุทไทยคำ เลขที่ 5 ตู 114 ชั้น 2/1 มัคที่ 78.

แสดงให้เห็นภาพของนางสีดาว่าไม่เคยมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ลำบากมาก่อน บัดนี้ต้องละความสุขสบายมาเดินทางคว้ยเหวธรอนแรมไปในป่าคว้ยความยากแค้น การไขข้อความว่า "สงสารเจ้าพี่เอ๋ย" ซึ่งไขซ้ำกัน 2 ครั้งในตอนต้นของแต่ละบทยิ่งช่วยเน้นให้เห็นความน่าสงสารของนางสีดาที่ต้องตระการกำลำบาก ขวนให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความรู้สึกร่วมไปคว้ย

การซ้ำคำ และการซ้ำขอความในบทเหกหลอมพระบรมมคังกล่าวนี้ จึงเป็นศิลปะในการไขถ้อยคำอีกแบบหนึ่งที่ทำให้บทเหกหลอมพระบรมมคังเกิดความไพเราะคว้ยเสียงอ่าน ตลอดจนเพิ่มความหมายหรืออารมณ์ความรู้สึกอันเกิดจากเสียงของคำซึ่งซ้ำกันนั้นทำให้น่าประทับใจยิ่งขึ้น

วรรณคดีของไทยเราตั้งแต่โบราณประพันธ์ขึ้นเพื่อให้อ่านให้ฟังก็ เนื่องจากไม่ค่อยมีผู้รู้หนังสือ ผู้ที่สามารถอ่านหนังสือได้ก็จะอ่านวรรณคดีไว้ต่าง ๆ ให้บุคคลรอบข้างฟัง เมื่อให้อ่านออกเสียงให้ฟัง เรื่องเสียงของคำ จึงมีความสำคัญมาก อีกทั้งบทเหกหลอมพระบรมมคังยังเป็นบทล่านำซึ่งไขเหกหลอมถว้ยพระกุมารคว้ย ดังนั้นจึงมักจะมีไพเราะและเกินในด้านเสียงของคำ ถ้อยคำที่ไขในบทเหกหลอมพระบรมมคังผู้วิจัยยกมาแสดงเป็นตัวอย่างทั้งหมดนี้ เป็นคำที่เห็นได้ว่าผู้ประพันธ์จงใจเน้นเสียงของคำอันจะช่วยทำให้บทประพันธ์ฟังไพเราะยิ่งขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็ได้ละทิ้งในด้านความหมายทั้งในด้านการสร้างภาพและการก่อให้เกิดอารมณ์ สิ่งเหล่านี้เองจึงทำให้บทเหกหลอมพระบรมมคังมีคุณค่าทางวรรณศิลป์มากยิ่งขึ้น

4.1.2.2 การใช้คำที่เด่นในด้านความหมาย บทประพันธ์ที่กอบประคองคุณค่าทางวรรณศิลป์นอกจากจะมีการเลือกสรรถ้อยคำอันไพเราะคว้ยเสียงของคำสำหรับไขในการประพันธ์แล้ว ยังต้องประกอบคว้ยถ้อยคำซึ่งมีความหมายสามารถถ่ายทอดภาพและอารมณ์ความรู้สึกที่ผู้ประพันธ์ปรารถนาจะแสดง ออกมาสู่ผู้อ่านและผู้ฟังได้อย่างแจ่มชัด ขวนให้เกิดความประทับใจ ดังที่ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้กล่าวไว้ใน ภาษาวรรณคดีและวิทยาการ ว่า

"กวีนิพนธ์ คือ การใช้คำให้สื่อสารความชัดเจนหรือความรู้ลึกนึ่กคึกของผู
ประพันธ์ให้ไ้ค้ดลยอย่างประณีตละเอียดสุขุมและลึกซึ้งที่สุด"¹

ดวงมน ปรีปดณะ ก็ไ้ค้กลาวไว้ในลักษณะเดียวกันว่า

... คำมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพพจน์ และทำให้ผู้อ่านเข้าถึงจินตนาการ
อันซับซ้อนของกวี... นักวรรณคดีวิจารณ์แฉกใหม่ถือว่าเสียงและความหมายของ
คำมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันในการเข้าถึงความงามของวรรณคดี ซึ่ง
คือความหมายอันจะก่อความอิมแพกต์แกผู้อ่าน โดยเฉพาะขณะที่
กำลังหยั่งลึกลงในความหมายนั้น ความงามของวรรณคดีขึ้นอยู่กับจินตนาการ
อันล้ำลึกที่ประสานกลมกลืนกัน...²

ผู้ประพันธ์บทเหกลอมพระบรมมไ้เลือกสรรถ้อยคำที่เค่นในค่าน
ความหมาย มาช่วยในการพรรณนาเนื้อความของบทเหกลอมพระบรมมให้
ชัดและน่าประทับใจอยู่หลายตอน ดังตัวอย่างเช่น

๑ พระทรมสงวน	ประคองนวลมิให้หมอง
ผงนิคไม่ติดค้อง	คอยประคองพระทูลกระหมอม เอย ³

จากตัวอย่างข้างต้นนี้เห็นไ้ค้ว่าผู้ประพันธ์ไ้ไ้ด้อยคำเรียงง่ายที่
สามารถถ่ายทอดภาพของพระกุมารว่า เป็นบุคคลผู้มีความน่ารัก น่าเอ็นดู ควร
แก่การทะนุถนอม ไ้ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากข้าราชการบริพารอย่างใกล้ชิดและ
ยังอยู่ในฐานะอันสูงส่งอีกด้วย ผู้ประพันธ์ใช้คำเรียกพระกุมารที่ไ้ให้ทั้งภาพและ

¹ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ภาษาในวรรณคดี," ภาษาวรรณคดี
และวิทยาการ (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2504), หน้า 265.

² ดวงมน ปรีปดณะ, "ความงามในทวาทศมาส" (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516),
หน้า 146.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เหชาลุลหหลวง..., หน้า 5.

ความรู้สึกของผู้แวดล้อมที่มีต่อพระกุมาร คือ คำว่า พระทราชมสงวน และ พระทูลกระหม่อม

การใช้คำแทนพระกุมารด้วยคำในลักษณะเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในบทเห่ กล่อมพระบรรทมเป็นจำนวนมาก¹ คำเหล่านี้มิใช่เป็นคำราชาศัพท์ที่เข้าใจ ยาก หากเป็นถ้อยคำอันเรียบง่าย บางคำก็มีความหมายในทางแสดงภาพอัน น่ารัก น่าเอ็นดูของพระกุมารผู้เป็นที่รักทั้งของพระบิดา พระมารดา พระญาติ- วงศ์ และข้าราชการทั้งหลาย ดังเช่น คำว่า พระทราชมสงวน พระสายสมร พระสุกถนอม พระสุกที่รัก พระโฉมเฉลา พระทูลเกษ พระทูลกระหม่อม เป็นต้น ส่วนบางคำก็มีความหมายแสดงความรู้สึกชื่นชม เทอคหุณพระกุมารอย่างสูงส่ง ของผู้แวดล้อมพระกุมาร ดังเช่นคำว่า พระยอดมิ่ง พระผานเกล้า พระร่มเกล้า พระยอดเขาวอนงค์ พระยอดเขาวชิรา พระยอดเขาวนารี พระยอดชัชชียาหญิง เป็นต้น ผู้ประพันธ์ใช้คำว่า "พระ" เติมเข้าไปข้างหน้าถ้อยคำดังกล่าวนี้ เพื่อแสดงให้เห็นฐานะในระดับเป็นพระราชโอรส พระราชธิดา ของพระกุมาร

ส่วนถ้อยคำอื่น ๆ ภายในบทเห่กล่อมพระบรรทมทั้ง 2 บทข้างต้นนั้น ก็มีความหมายเด่นเช่นกัน เช่น คำว่า คอยประคอง แสดงให้เห็นอาการของ พระพี่เลี้ยงที่แสดงต่อพระกุมารอย่างอ่อนโยน คำว่า ประคอง ช่วยแสดงให้ เห็นถึงความทะนุถนอม ความระแวดระวังของพระพี่เลี้ยงในขณะดูแลเอาใจใส่ พระกุมารด้วยความใกล้ชิด เมื่อนำมาประกอบกับคำว่า นวล ซึ่งให้ภาพของ พระกุมารผู้มีพระฉวีผุดผ่องงดงาม ในข้อความ

..... ประคองนวลมิให้หมอง
ผิงนิกไม่คิดต้อง .....

จึงช่วยขยายภาพให้เด่นชัดขึ้นว่า หลังจากสรงสนานและแต่งพระองค์ให้พระกุมาร แล้ว บรรดาพระพี่เลี้ยงก็คอยทะนุถนอมดูแลมิให้พระฉวีที่ตกแต่งไว้จนผุดผ่องเป็น นวลโยงงดงามดีแล้วนั้นต้องมัวหมองไป แมแต่ผุ่นละอองเพียงนิกเดียวก็มีให้คิดต่อ พระวรกายของพระกุมาร

¹ รายละเอียดเกี่ยวกับคำแทนพระกุมารนี้ผู้วิจัยได้กล่าวถึงอย่างละเอียด ไว้แล้วในบทที่ 3, หน้า 55 และ 74.

เวหากระจำเมฆ
หอมลอมบุหลันฉาย
พระจันทร์ทาทรงกลด
คูลอยเลื่อนในนภา

ลิววิเวกไมระคาย
เพริศพรายจะพรรณนา
ชักรดครรโลลดา
พระจันทร์ทาทานงาม เอย¹

ข้อความตอนนี้แสดงให้เห็นภาพอันงดงามและบรรยากาศอันสงบ
ในคืนเดือนหงายที่ดวงจันทร์ทรงกลดได้อย่างกลมกลืนกัน ผู้ประพันธ์พรรณนา
ถึงความงดงามของดวงจันทร์โดยใช้คำว่า บุหลันฉาย และ พระจันทร์ทาทรง
กลด ช่วยแสดงให้เห็นลักษณะอันงดงามของดวงจันทร์ คำว่า ฉาย แสดงภาพ
ของดวงจันทร์ที่ส่องแสงนวลงาม ให้ความสว่างแก่ท้องฟ้าในยามค่ำคืน ส่วน
คำว่า ทรงกลด นั้นแสดงให้เห็นภาพของดวงจันทร์ซึ่งแผ่รัศมีเลื่อมพรายออกมา
โดยรอบดวง อันเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นไม่บ่อยนัก แต่เป็นภาพที่
งดงามยิ่ง คำว่า เพริศพราย ซึ่งแสดงความหมายไปในทางสวยงาม นำขึ้นชม
ยิ่งช่วยเน้นภาพของบุหลันฉาย และพระจันทร์ทรงกลด ให้งามเด่นขึ้นด้วย
การที่ผู้ประพันธ์ใช้คำว่า ชักรด ในการแสดงภาพการเคลื่อนที่ของดวงจันทร์
ช่วยให้ภาพดังกล่าวดูกระจำจรัสและงดงามยิ่งขึ้น ทั้งยังแสดงให้เห็นภาพ
ของดวงจันทร์ในฐานะเป็นเทพตามคติความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งกำลังชักรดเดินทาง
ไปในท้องฟ้า

ในบทประพันธ์ข้างต้น นอกเหนือจากภาพดวงจันทร์อันสว่างนวลงาม
ซึ่งผู้ประพันธ์ได้ใช้ถ้อยคำแสดงให้เห็นภาพอย่างชัดเจนแล้ว ผู้ประพันธ์ยัง
พรรณนาให้เห็นภาพของท้องฟ้าที่แวดล้อมดวงจันทร์อยู่นั้นว่าดูงดงามแจ่มใส
โดยใช้คำว่า กระจำเมฆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในบริเวณนั้นแทบจะไม่มีเมฆมา
บดบัง ทำความระคายเคืองให้แสงจันทร์ต้องมัวหมองลงเลย ข้อความตอนนี้
ยังช่วยเสริมภาพของดวงจันทร์ให้ดูเด่นขึ้นด้วย ส่วนคำว่า วิเวก ซึ่งให้ความ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เหชาลูกหลวง..., หน้า 15-16.

รู้สึกถึงความเจ็บสงบ ช่วยทำให้บรรยากาศของคืนเดือนหงายนี้สงบเย็น ไม่เพียงได้รับความงามจากดวงจันทร์และท้องฟ้าอันแจ่มกระจ่างเท่านั้น ยังได้รับความเจ็บสงบอีกด้วย

เรือเรือพระสุริย์ใส จะเยี่ยมมมพิมานจร¹

ผู้ประพันธ์พรรณนาภาพของดวงอาทิตย์ขณะเริ่มส่องแสงอย่างกระจ่างชัด โดยใช้คำว่า "เรือเรือ" ซึ่งให้ภาพแสงสีเหลืองอ่อน ๆ ของดวงอาทิตย์ที่ค่อย ๆ ปรากฏให้เห็น การใช้คำซ้ำกันก็ช่วยเน้นภาพดังกล่าวให้เด่นชัดยิ่งขึ้น คำว่า "ใส" ให้ความรู้สึกถึงความแจ่มใสของบรรยากาศในยามเช้าและความสดใสของภาพธรรมชาติในยามเช้าขณะท้องแสงของดวงอาทิตย์ หรืออาจจะหมายความว่าเมื่อความมืดหมดไปและดวงอาทิตย์เริ่มส่องแสง จึงมองเห็นทุกอย่างชัดเจน สว่างแจ่มใส คำว่า "เยี่ยม" ซึ่งแสดงภาพของการชะโงกเข้าไปหรือโผล่ออกมาเล็กน้อย เมื่อนำมาประกอบกับ "มมพิมานจร" จึงให้ภาพดวงอาทิตย์ในขณะที่ค่อย ๆ ปรากฏออกมาทีละนิด อันเป็นเพียงส่วนเล็กน้อยในมุมหนึ่งของวิมานอันใหญ่ยิ่งของดวงอาทิตย์นั้น การที่ผู้ประพันธ์ใช้คำว่า "วิมาน" ซึ่งโดยปกติหมายถึงที่อยู่หรือที่ประทับของเทวดา กับดวงอาทิตย์ จึงแสดงถึงความยิ่งใหญ่และความสำคัญของพระอาทิตย์ในฐานะเป็นเทพคือสุริยเทพด้วย การใช้ถ้อยคำต่าง ๆ ในการพรรณนาภาพของดวงอาทิตย์ดังกล่าวนี้ ช่วยแสดงให้เห็นภาพการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์อย่างช้า ๆ ในขณะเริ่มโคจรขึ้นมาปรากฏบนท้องฟ้าได้อย่างงดงามและกระจ่างชัด

ตัวอย่างที่จะยกมากล่าวต่อไปนี้มีการใช้คำที่เด่นในด้านความหมาย และในขณะเดียวกันก็มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะอยู่หลายแห่งด้วยกัน เช่น

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "เรื่อง อุนรุท (บทเห่กล่อมพระบรรทม)" สมุดไทยคำ เลขที่ 1 ๓ 114 ชั้น 2/1 มัดที่ 78.

ดาวไถก่งโจ้งงอน   ขึ้นลอยรอนรายเรียง
ปักษาการะเวก   แฉงเมฆมองมอแงมึง¹

คำว่า "โจ้งงอน" ช่วยแสดงภาพของดาวไถให้แจ่มชัดยิ่งขึ้นว่า บริเวณปลายของกลุ่มดาวนี้มีรูปร่างโค้งและงอนขึ้นไปคล้ายกับคันไถ ดาวไถเหล่านี้แสดงอาการ "ลอยรอนรายเรียง" คือค่อย ๆ เคลื่อนที่อย่างช้า ๆ เรียงรายกันไปในท้องฟ้า นอกจากภาพของกลุ่มดาวไถนี้แล้ว ผู้ประพันธ์ยังพรรณนาภาพของนกการเวกซึ่งแอบเมียงมองดูธรรมชาติรอบข้างอยู่ในกลุ่มเมฆ คำว่า "มองเมียง" ก็ช่วยทำให้ภาพของนกการเวกซึ่งดูเหมือนแอบมองอยู่ด้วยความประหม่าให้น่ารักน่าเอ็นดูยิ่งขึ้น

ทุกเง้อมเขาเหงางิม   ให้เศรำชิมโสกา²

คำว่า "เง้อม" แสดงให้เห็นภาพของยอดเขาสูงที่ชะง่อนเง้อมออกมาดูเด่นเป็นสง่า แต่ในขณะที่เดียวกันคำว่า "เหงางิม" และ "เศรำชิมโสกา" ซึ่งแสดงความหมายไปในทำนองอ้อว้าง เปลาเปลี่ยวและให้ความรู้สึก ว่าทุก ๆ เง้อมเขาที่ยืนตระหง่านและดูเหมือนจะชะง่อนออกมานั้นโดดเดี่ยว อ้อว้างยิ่งนัก บรรยากาศของธรรมชาติในขณะนั้นจึงดูเปลาเปลี่ยว เงียบ-เหงา ปราศจากความสดชื่น

เสียงชนวีเวกโหวย   ละห้อยโหยหาด้ว³

คำว่า "โหวย" เป็นคำที่มีเสียงทอดยาว เสียงร้องทรมาน ธรรมชาติของชนวีเวกโหวยให้ความรู้สึกที่โหยหวน เมื่อนำมาประกอบกับคำว่า "วีเวก"

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เหชาลูกหลวง..., หน้า 14-15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

และ "ละห้อยโหยหา" ซึ่งมีความหมายแสดงความอ้างว้าง เปล่าเปลี่ยวและ อาลัยถึงผู้เป็นที่รัก คุประหนึ่งจะแสดงให้เห็นทั้งอาการและความรู้สึกของชะนี ตัวเมียที่มีความปรารถนาจะได้พบคู่ และกำลังร้องเรียกหาคู่ของมันด้วยกำลัง ใจอันอ่อนล้าเพราะร้องเรียกไปเท่าไรก็ไร้ผล

ศิลปะในการเลือกใช้ถ้อยคำอันมีความหมายด้วยภาพความประณีตงามที่ กล่าวมานี้ ช่วยทำให้บทเหกลอมพระบรมมมีความหมายทั้งในแนวกว้างและ แนวลึก ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้รับอรรถรส เกิดความประทับใจในภาพและความรู้สึกจากความหมายของถ้อยคำ และมีอารมณ์ร่วมไปกับเนื้อความในบท เหกลอมพระบรมมด้วย

4.1.2.3 การใช้ความเปรียบเทียบ ความเปรียบเทียบเป็นการใช้ถ้อยคำ การสื่อภาพและความรู้สึกนึกคิดที่ผู้ประพันธ์ต้องการแสดงออกมา โดยใช้กลวิธี เปรียบเทียบเข้าช่วย ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังได้รับสารคือความหมายที่แจ่มชัดและ ลึกซึ้ง ก่อให้เกิดอรรถรสและอารมณ์ร่วมไปกับผู้ประพันธ์ด้วย

ดวงมน จิตร์จำนงค์ ได้กล่าวถึงความเปรียบเทียบไว้ในหนังสือ สุนทรียภาพ- ในภาษาไทย ว่า

...ในการสื่อสารด้วยภาษาในชีวิตประจำวัน เราอาจพบการใช้ความ เปรียบเทียบบ่อย ๆ ความเปรียบเทียบเป็นลักษณะของการใช้ถ้อยคำเพื่อจะสร้าง พลังให้แก่การสื่อสาร... เห็นได้ว่าการบรรยายโดยไม่พึ่งความเปรียบเทียบ อาจขาดความกระชับและให้ความเข้าใจได้ไม่แจ่มแจ้งเท่ากับภาษาความ เปรียบ... กล่าวโดยรวบรัด ความเปรียบเทียบ (imagery หรือ figures of speech) ก็คือลักษณะต่าง ๆ ที่ผู้ประพันธ์จงใจสร้างขึ้นให้ผิดแผก จากโครงสร้าง ความหมาย หรือการเรียงลำดับของภาษาโดยปกติ จุดประสงค์ของการใช้ความเปรียบเทียบคือการให้พลังและความสดใหม่แก่การ แสดงออก และเพื่อให้เกิดผลกระทบต่อการสร้างจินตภาพ (image)...¹

¹ดวงมน จิตร์จำนงค์, "ความเปรียบเทียบและสัญลักษณ์" ใน สุนทรียภาพ- ในภาษาไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2527), หน้า 160-162.

ญาคา อรุณเวช ก็กล่าวถึงความเปรียบไว้ในทำนองเดียวกันว่า

"ความเปรียบ" หมายถึงการสื่อความหมายของคำหรือการถ่ายทอดความคิดของผู้แต่ง โดยนำเอาสิ่งหนึ่ง เรื่องหนึ่งมาเปรียบกับสิ่งอื่น เรื่องอื่น เพื่อสร้างความเข้าใจหรือสร้างความรู้สึกประทับใจให้แก่ผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านมีส่วนร่วมคิด รวมเข้าใจ และเข้าถึงอารมณ์ของผู้แต่งได้อย่างเต็มที่¹

บทเห่กล่อมพระบรรทมก็มีการใช้ความเปรียบช่วยสื่อให้ผู้อ่านและผู้อ่านผู้ฟังเห็นภาพที่ผู้ประพันธ์ต้องการพรรณนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น หรือเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกได้ดียิ่งขึ้น ความเปรียบที่ปรากฏอยู่ในบทเห่กล่อมพระบรรทมนี้นี้มีหลายประเภทด้วยกัน ได้แก่ความเปรียบแบบ อุปมา อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน อธิพจน์ สัทพจน์ และความเปรียบโดยนัย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ก. ความเปรียบแบบอุปมา คือ ความเปรียบที่ใช้อธิบายลักษณะของสิ่งหนึ่งสิ่งใด (ไม่ว่ารูปธรรม หรือ นามธรรม) โดยนำไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งซึ่งมักจะเป็นรูปธรรมที่รู้จักกันคืออยู่แล้ว และสิ่งหนึ่งนำมาเปรียบเทียบกับกันนั้นมีลักษณะบางประการพ้องกันอยู่ ความเปรียบแบบอุปมานี้จะมีคำเชื่อมปรากฏอยู่ระหว่างสิ่งหนึ่งนำมาเปรียบเทียบกับกัน เช่นคำว่า ดุจ เหมือน ราวกับ เฉก เช่น ดัง เป็นต้น

ความเปรียบแบบอุปมานี้มีปรากฏอยู่มากที่สุดในบทเห่กล่อมพระบรรทม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเป็นรูปแบบที่ง่ายและสนองวัตถุประสงค์ได้ตรง แสดงความหมายได้ชัดเจน เนื้อความที่ใช้ความเปรียบแบบอุปมาจึงมีอย่างกว้างขวาง ทั้งในด้านที่เป็นการพรรณนาภาพของพระกุมาร ฐานะของพระกุมาร ความรู้สึก

---

¹ญาคา อรุณเวช, "ความเปรียบในบทละครใน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่สอง" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 4.

ของข้าราชการบริพาร และผู้ประพันธ์ที่มีต่อพระกุมาร และสภาพธรรมชาติอันงดงาม
ซึ่งแวดล้อมพระกุมารอยู่

เมื่อผู้ประพันธ์พรรณนาภาพของพระกุมาร มักจะกล่าวชมความงดงาม
น่ารักน่าเอ็นดูของพระกุมาร สิ่งที่ยูประพันธ์นำมาเปรียบเพื่อแสดงให้เห็นความ
งดงามของพระกุมารนั้น เป็นสิ่งที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่ามี ความงดงามน่า
ชื่นชม ทั้งยังเป็นความเปรียบที่กวีไทยมักจะใช้เมื่อพรรณนาถึงความงามของ
บุคคลดังเช่นเปรียบความงดงามของพระกุมาร กับความงามของนางฟ้า เปรียบ
พระพักตร์อันนวลงาม แจ่มใส ของพระกุมาร กับความนวลสว่างแห่งแสงจันทร์
หรือเปรียบความหอมของพระกุมาร กับกลิ่นหอมของเนื้อไม้หอมต่าง ๆ ดัง
ตัวอย่าง

ดวงเดือนช่างเหมือนภักตร์   นรลักษณ์พระองค์หนึ่ง¹

๐ พระเยาวลักษณ์   ประไพภักตร์เพียงศศิธร

งามชนงวงเนตรพระเกษกร   เหมือนอัปสรไกรลาศยามรา เอย²

๐ พระทุลกระหม่อม   พระมิ่งสังหอมเหมือนลูกอิน

จูบแลวมิธุสิน   ลูกอินพระทุลกระหม่อม เอย

๐ พระทุลกระหม่อม   พระมิ่งสังหอมเหมือนลูกจันทน์

จูบแลวกัรบขวัญ   กลิ่นจันทน์พระทุลกระหม่อม เอย³

ผู้ประพันธ์ไม่เพียงกล่าวชมความงดงาม น่าเอ็นดูของพระกุมาร
เท่านั้น หากยังกล่าวยกย่องพระกุมารว่าเป็นบุคคลผู้มีค่ายิ่งนัก เปรียบเสมือน
แท่งทองซึ่งเป็นวัตถุที่มีค่ามาก และไม่ไช่แท่งทองธรรมดา แต่ได้รับการตกแต่ง
ขัดเกลางงามอย่างไม่มีที่ติโดยช่างผู้มีความชำนาญ ดังตัวอย่าง

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เหชาลูกหลวง..., หน้า 15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 6

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

พระวรโคมประโลมเลิศ
คังแทงทองมาทอคว
 พระกรรณเกษเนตรขนง
คังฆางกลิ้งมาเกลากลม

ประเสริญพุทธ้อมละมอมละไม
 ในพระอุคูนาม
 พระวรวงศ์ก้งามสม
 ประสงค์สมในลำทรง¹

นอกจากนั้นผู้ประพันธ์ยังเปรียบพระกุมาร กับสิ่งที่เหนือกว่าสิ่งอื่น เช่นเปรียบว่าพระกุมาร เป็นดวงจันทร์ซึ่งแวดล้อมด้วยดวงดาวเป็นจำนวนมาก ดวงจันทร์นี้เป็นศูนย์กลางแห่งดวงดาวทั้งหลายซึ่งก็หมายถึงข้าราชการบริพารผู้แวดล้อมพระกุมาร แสดงให้เห็นความสำคัญและฐานะอันสูงส่งของพระกุมาร คังตัวอย่าง

พี่เลี้ยงแลนางนม
 พร่อมเพรียงอยู่เรียงราย
 บางก็เขาประคองชาย
คังเคื่อนควในเวหา

บ้งคมบาทกลมถวาย
 บำเรอพระราชเขาวพา
 บางก็ย้ายประคองขวา
มาแวดล้อมพระจันทร์²

ครั้นเมื่อกล่าวถึงฐานะของพระกุมาร ผู้ประพันธ์ก็ใช้ความเปรียบ แสดงให้เห็นว่าพระกุมารมีสิ่งของอันมีค่าเหนือกว่าคนทั่วไป โดยเปรียบว่า เครื่องเล่นและที่ประทับของพระกุมาร มีความวิจิตรงดงามราวกับว่าเทวดา เป็นผู้บรรจงสร้างมาถวายพระกุมาร โดยเฉพาะ

เครื่องเล่นล้วนเป็นกล มีเกลื่อนกล่นแกล้งรังสรรค์
คังว่าพระวิศณุกรรม   บันจงแต่งแกล้งมาถวาย³
 เชิญมานิทรารมย์   สุขุมอาศน์อสังการ
เสมอทิพยพิมาน   สุรโลกยสรวงสวรรค⁴

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนา-
 วิจารณ์เทศาภิบาลหลวง..., หน้า 12-13.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นนั้นนอกจากจะแสดงให้เห็นฐานะอันสูงส่ง
ของพระกุมารแล้ว ยังได้แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกของผู้แวดล้อมที่มีต่อพระกุมาร
ด้วยความจริงรักภักดี เทอดทูนพระกุมารไว้ในฐานะอันสูงและสำคัญยิ่ง

ส่วนเนื้อความที่กล่าวถึงสภาพธรรมชาติอันงดงามและบรรยากาศ
อันน่าสบายรอบข้างพระกุมารนั้น ผู้ประพันธ์ก็ได้ใช้ความเปรียบเทียบอุปมาเข้า
ช่วยในการพรรณนา ทำให้เห็นภาพของธรรมชาติและสัตว์ต่าง ๆ ได้อย่าง
แจ่มชัด คู่มือชีวิตชีวา ดังตัวอย่างเช่น

ไถสวรรค์ชั้นเอก	แว่ววิเวกวังเวง
คังเทวัญบรรเลง	ซอแจจจับใจ
เสียงจิงหรีดกรีกกริ่ง	หรีงหรีงเรไร
คังดนตรีไม้ฉาบ	มากลอมให้ไสยา ¹

<u>ที่กลางเดือนเหมือนกระต่าย</u>	<u>คล้ายคล้ายยายกับตา</u>
ลอยเลื่อนเคลื่อนคลา	ทุกเพลาราตรี ²

ผู้ประพันธ์พรรณนาถึงเสียงอันไพเราะของธรรมชาติ คือเสียงร้อง
ของสัตว์ต่าง ๆ โดยนำไปเปรียบกับเสียงอันไพเราะซึ่งเกิดจากการบรรเลง
ดนตรีเพื่อขับกล่อมพระกุมารให้บรรทม นอกจากนั้นยังพรรณาลักษณะของ
ดวงจันทร์บริวารตรงกลางดวง โดยเปรียบเทียบให้เห็นเป็นภาพคล้ายกับภาพของ
กระต่าย หรือมีจะนั้นก็คล้ายกับภาพของยายกับตา การใช้ความเปรียบเทียบ
อุปมาดังกล่าวนี้ช่วยทำให้บทพรรณนาธรรมชาติมีความน่ารักน่าเอ็นดู ก่อให้เกิด
ความประทับใจแก่ผู้อ่านและผู้ฟังบทเทกกล่อมพระบรรทม

ข. ความเปรียบเทียบอุปลักษณ์ คือความเปรียบเทียบ
แสดงลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยกล่าวถึงอีกสิ่งหนึ่งแทน เพื่ออิงความหมาย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เหชาดูกลวง..., หน้า 15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

จากสิ่งนั้นให้โยงไปยังสิ่งที่ประสงค์จะอธิบาย ลักษณะของการเปรียบเทียบคล้ายกับความเปรียบเทียบแบบอุปมา แต่วิธีการของความเปรียบเทียบชนิดนี้ทำให้ความหมายหนักแน่นกว่าเดิม เพราะใช้คำว่า "เป็น" หรือ "คือ" เป็นคำเชื่อมระหว่างสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกัน ซึ่งเน้นให้เห็นความเป็นสิ่งเดียวกันได้มากกว่า

บทเห่กล่อมพระบรรทมมีการใช้ความเปรียบเทียบชนิดนี้อยู่ไม่มากนัก แต่ก็มีปรากฏทั้งในเนื้อความที่กล่าวถึงพระกุมารและบทพรรณนาสภาพธรรมชาติ รวมทั้งเนื้อความที่พรรณนาถึงความในใจของผู้ประพันธ์

ในส่วนที่กล่าวถึงพระกุมารนั้น ผู้ประพันธ์ใช้ความเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์เข้าช่วยในการพรรณนาให้เห็นถึงพระบารมีและฐานะอันสูงส่งของพระกุมาร โดยกล่าวเปรียบพระกุมารกับเทพซึ่งอยู่ในฐานะเหนือกว่ามนุษย์ คือเปรียบว่าเป็นองค์อินทรีอัปสร เป็นสมมุติเทพ ดังตัวอย่าง

๑) เห่เอยพระบุตร   ประสูติศรีสดาวรร
คือองค์อินทรี อัปสร   สมมุติเทพยวารี¹

เมื่อผู้ประพันธ์พรรณนาถึงสภาพธรรมชาติ ก็ได้ใช้ความเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ช่วยในการพรรณนา ทำให้เห็นภาพธรรมชาติเหล่านั้นได้กระจ่างชัดและงดงามยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง เช่น

๑) เห่เอยดาวพยับ   ดังไครประดับในเวหา
เป็นรูปปลั้วคังจักแจง   กระจ่างแจ้งในนภา²

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "เรื่อง บทกล่อมลูกหลวง (กลอนสอนหญิงชาววัง)" สมุดไทยคำ เลขที่ 10 ๓ 114 ชั้น 2/1 มัดที่ 78.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชานุภาพ, สำเนา-วิจารณ์เห่ชาลูกหลวง..., หน้า 15.

ผู้ประพันธ์ได้พรรณนาภาพของดวงดาวในท้องฟ้าว่า เมื่อมองดูแล้ว เห็นเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ คุณารักน่าเอ็นดูราวกับมีผู้มาประดับตกแต่งดวงดาว เหล่านั้นให้เป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ

ค. ความเปรียบเทียบบอติพจน์ เป็นการพรรณนาในลักษณะที่เกินความจริงไปมากและเกินสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เพื่อเน้นความรู้สึก เป็นกลวิธีหนึ่งซึ่งใช้ในการพรรณนาเพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเข้าถึงจินตนาการหรือความรู้สึกของผู้ประพันธ์ได้ดียิ่งขึ้น

การใช้ความเปรียบเทียบบอติพจน์ในบทเห่กล่อมพระบรรทมนี้มีตัวอย่าง เช่นตอนที่ผู้ประพันธ์ใช้ในการพรรณนาถึงความยิ่งใหญ่และบุญบารมีของพระกุมาร ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกจงรักภักดีที่ข้าราชการมีต่อพระกุมาร โดยกล่าวว่า ขอถวายพระพรให้พระกุมารมีพระชนมายุยืนนานถึงเก้าร้อยปีและหมื่นปี หรือใช้คำแทนพระกุมารว่า "พันปี" ซึ่งในความเป็นจริงนั้นไม่มีใครสามารถมีชีวิตยืนนานจนถึงเก้าร้อยปี พันปี หรือหมื่นปี การถวายพระพรในลักษณะเกินความจริงเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าพระกุมาร เป็นผู้ที่มีความสำคัญพร้อมด้วยบุญบารมีอย่างสูง ควรที่จะอยู่เป็นมิ่งขวัญของข้าราชการและประชาชนต่อไปอีกนานแสนนาน ดังตัวอย่าง

ขอให้พระชันษา ยืนยาวเก้าร้อยปี¹

ขอให้พระชันษา ยาวยืนสักหมื่นปี²

๐ พระสายสมร แคร่นอนอย่าจรลี
พระภักตร์จะหมองศรี พันปี หลงระทมอม เอย³

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "เรื่อง เจลิมพระเกียรติ (เห่กล่อมพระบรรทม)" สมุดไทยคำ เลขที่ 5 ตู 114 ชั้น 2/1 มัคที่ 78.

² เรื่องเดียวกัน.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-วิจารณ์เห่ชาลูกหลวง..., หน้า 5.

การใช้ความเปรียบโดยทั่ว ๆ ไปนั้นก็มักจะเปรียบในทำนองที่เกินความจริงแทบทั้งนั้น แต่มิใช่เปรียบกับสิ่งที่ไม่สามารถเป็นจริงได้หรือเกินความจริงไปมากจนพอที่จะจัดเป็นความเปรียบแบบอติพจน์ ผู้วิจัยจึงมีความคิดเห็นว่าในส่วนที่เป็นความเปรียบแบบอติพจน์นี้มีปรากฏอยู่ในบทเห่กล่อมพระบรรทมเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ง. ความเปรียบแบบอุปมาอุปไมย เป็นการพรรณนาถึงสภาพธรรมชาติ วัตถุ ความคิดหรือนามธรรม ในลักษณะที่ทำให้สรรพสิ่งเหล่านั้นมีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกนึกคิด และแสดงกริยาเช่นเดียวกับมนุษย์ เพื่อเน้นความหมายของบทประพันธ์ให้เด่นชัดขึ้น หรือให้มีชีวิตชีวายิ่งขึ้น ผู้อ่านและผู้ฟังจะได้รับความประทับใจและมีความรู้สึกร่วมไปกับเนื้อความของบทประพันธ์

ความเปรียบแบบอุปมาอุปไมยซึ่งปรากฏอยู่ในบทเห่กล่อมพระบรรทมนี้นี้ มักจะปรากฏอยู่ในส่วนที่พรรณนาถึงความงดงามและสภาพของธรรมชาติ ดังเช่นเมื่อพรรณนาภาพของดวงอาทิตย์ในขณะกำลังจะลับขอบฟ้า ผู้ประพันธ์ได้ใช้ความเปรียบแบบอุปมาอุปไมยทำให้ดวงอาทิตย์แสดงความรู้สึกอาลัยและเศร้าใจในการที่จะต้องจากพื้นแผ่นดินไป ภาพของดวงอาทิตย์ที่ผู้ประพันธ์พรรณนาไว้นั้นจึงมีชีวิตชีวา ราวกับว่าดวงอาทิตย์มีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกเช่นเดียวกับมนุษย์ ดังตัวอย่าง

๑) <u>เห่</u> <u>เอ๋ย</u> <u>พระ</u> <u>สุริยง</u>	จะ <u>ลึบ</u> <u>ลง</u> <u>ใน</u> <u>เหลี่ยม</u> <u>ผา</u>
<u>ใหญ่</u> <u>อาลัย</u> <u>ใน</u> <u>ทวีป</u>	<u>ไม่</u> <u>เร่ง</u> <u>รีบ</u> <u>รุด</u> <u>คลา</u>
<u>อาลัย</u> <u>มี</u> <u>ใคร</u> <u>จะ</u> <u>จร</u>	<u>คอย</u> <u>รอน</u> <u>รอน</u> <u>เวลา</u>
<u>ดวง</u> <u>แค</u> <u>ก็</u> <u>แผล</u> <u>เผือก</u>	<u>ดู</u> <u>คลาย</u> <u>เลื้อย</u> <u>มารา</u>
<u>ทั้ง</u> <u>ดวง</u> <u>พระ</u> <u>ภัก</u> <u>คร</u> <u>ลัก</u> <u>ษณา</u>	<u>ก็</u> <u>โรย</u> <u>รา</u> <u>แรม</u> <u>ยล</u>
<u>ใหญ่</u> <u>อาลัย</u> <u>ใน</u> <u>สมร</u>	<u>มี</u> <u>ใคร</u> <u>จะ</u> <u>จร</u> <u>ก็</u> <u>จำ</u> <u>จน</u>
<u>นา</u> <u>สง</u> <u>สาร</u> <u>พระ</u> <u>สุริย</u> <u>น</u>	<u>มี</u> <u>ใคร</u> <u>จะ</u> <u>สน</u> <u>ชยา</u> <u>เอ๋ย</u> ¹

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-วิจารณ์ เห่ชาลुकหลวง..., หน้า 17.

เมื่อพรรณนาถึงลักษณะของดวงจันทร์ น้ำค้าง ดอกไม้ และแมลงภู
ก็ใช้ถ้อยคำบางคำที่แสดงลักษณะหรือพฤติกรรมของมนุษย์มาช่วยในการพรรณนา
ตั้งตัวอย่าง

เหอเยยพระจันทร์เพ็ง	คุปลั่งแปลงวิมลโฉม ¹
โอ้อาพระศศิธร	ช่างลอยรอนรถทรง
แจ่มกระจ่างสว่างวง	ส่องที่ตรงแกลดทอง
เห็นภักตราหล้าโลก	จะสร้างโศกเศร้าหมอง ²
น้ำค้างลงพร่างพรม	ชำเลื่องชมพระจันทร์ ³
ดอกไม้ก็ไม่เบิกบาน	จะไค้สาราญฤทัย ⁴
โอ้อเอ็นคุแฉงกนอย	ให้เศร้าสร้อยโศกทรง
ควยกลีบห่มพุ่มพวง	ไม่โรยร่วงรศสุคนธ์ ⁵

นอกจากผู้ประพันธ์จะใช้ความเปรียบเทียบบุคคลาธิษฐานในการพรรณนา
ธรรมชาติดังกล่าวแล้ว ยังได้ใช้ในการพรรณนาถึงสิ่งของบางอย่างด้วย คือ
พรรณนาถึงเครื่องเล่นที่เป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ สำหรับพระกุมารทรงเล่นในขณะ
ทรงสนานว่า ภูมิชีวิตจิตใจและแสดงกิริยาท่องเที่ยวไปในชั้นพระสาคร ตั้ง
ตัวอย่าง

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เหชาลูกหลวง..., หน้า 15.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

สุพรรณกมุทินคลา   รูปมัจฉาสุกแสงใส
ท่องเที่ยวเลี้ยวลอยไป   ใสสำหรับพระสาคร¹

จ. ความเปรียบเทียบศัพท์พจน์ เป็นการพรรณนาภาพ หรืออารมณ์ความรู้สึกโดยใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติเข้าช่วยในการพรรณนา เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นภาพหรือเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกได้กระจ่างชัดและ ลึกซึ้งขึ้น ทั้งอาจจะได้อื่นเสียงต่าง ๆ ที่ผู้ประพันธ์พรรณนาไว้ราวกับว่าเสียง เหล่านั้นดังขึ้นมาจริง ๆ

ผู้ประพันธ์บทเห่กล่อมพระบรรทมได้ใช้ความเปรียบเทียบศัพท์พจน์ใน การพรรณนาถึงธรรมชาติและสัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งวัตถุบางอย่างด้วย ดังเช่น เมื่อพรรณนาภาพของน้ำค้างในขณะหยาดลงมากกระทบหิน ผู้ประพันธ์ได้ใช้คำ เลียนเสียงมาช่วยในการพรรณนา ดังนี้

พร่างพร่างน้ำค้างเหาะ   เาะเาะผอยผอย²

เมื่อพรรณนาภาพของสัตว์ชนิดต่าง ๆ ผู้ประพันธ์ก็ได้ใช้คำเลียน เสียงร้องตามธรรมชาติของสัตว์เหล่านั้นมาประกอบในการพรรณนาด้วย ดัง ตัวอย่าง

ไก่สวรรค์ขันเือก   แว่ววิเวกวังเวง³

เสียงจิ้งหรีดกรีกกริ่ง   หรีงหรีงเรไร⁴

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-
 วิจารณ์เห่ชาลुकหลวง..., หน้า 60.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

พอเคื่อนเที่ยงเสียงฉิ่ง หึ่งหึ่งครหิม¹

นอกจากนี้เมื่อพรรณนาถึงระฆังและกระดิ่ง ผู้ประพันธ์ยังนำคำเลียนเสียงของระฆังและกระดิ่งมาช่วยในการพรรณนาค้วย ดังตัวอย่าง

ก ระฆังก็ดังเอง   เสียงหึ่งหึ่งวังเวงใจ²

กระดิ่งดังหึ่งหึ่ง   ใหึ่งเวงวิญญา³

คำเลียนเสียงธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านี้ช่วยเสริมให้สภาพธรรมชาติ และภาพที่ผู้ประพันธ์ต้องการจะพรรณนานั้นดูสมจริง น่าประทับใจ

จ. ความเปรียบเทียบโดยนัย เป็นการพรรณนาในลักษณะที่มีความหมายเปรียบเทียบแฝงอยู่ในตัว โดยที่ไม่ต้องปรากฏคำเชื่อมแสดงการเปรียบเทียบ ญาคา อรุณเวช ได้กล่าวถึงความเปรียบเทียบโดยนัยไว้ว่า "นอกจากความเปรียบเทียบที่แสดงว่าสิ่งหนึ่ง "เหมือน" "เป็น" หรือ "เหนือกว่า" อีกสิ่งหนึ่งแล้ว ยังมีสำนวนที่มีความหมายแฝงอยู่ในตัว หรือสำนวนเปรียบเทียบโดยนัยอยู่ทั่วไป"⁴

ความเปรียบเทียบโดยนัยที่ปรากฏอยู่ในบทเห่กล่อมพระบรรทมนี้มักจะใช้ในการพรรณนาถึงบุญบารมีและฐานะอันสูงส่งของพระกุมาร ดังตัวอย่างเช่น

ศูนย์วิทยพัทยากร

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำเนา-วิจารณ์เหชาลภูหลวง..., หน้า 37.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

⁴ ญาคา อรุณเวช, "ความเปรียบเทียบในบทละครใน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่สอง"... , หน้า 19.

- ๑) เท่เอ๋ยพระเยาวลักษ์ณ ประเสริฐศักดิ์กว่าสุริวงค์
เทพเชิญค้ำเนินองค์ ลงมาจากฟากครึ่งไม้¹
- ๒) พระศรีสวัสดิ์ งามพระรูปจรัสเจริญครบ
ในสรวงสวรรค์ชั้นฟ้าเที่ยวหาจบ ไม่งามลบพระทูลกระหม่อม เอย²
- ๓) พระยอคมิ่ง แม่ฟ้ามีกิ่งจะวางไว้
น้อยใจด้วยฟ้าหามีไม้ แสนเสียดายพระทูลกระหม่อม เอย³

ผู้ประพันธ์ได้ใช้ความเปรียบโดยนัยแสดงให้เห็นถึงความสำคัญ
ความมีบุญบารมี และฐานะอันสูงส่งของพระกุมาร โดยกล่าวว่า พระกุมารมี
ความงดงามและดำรงอยู่ในฐานะอันสูงส่งเหนือกว่าเทพทุกองค์ในสวรรค์ ทั้ง
ยังเป็นบุคคลที่เทพได้อัญเชิญมาจากสวรรค์ และเป็นผู้ที่ควรคู่กับสถานที่อันสูงส่ง
อยู่เหนือคนทั่วไป เช่นในท้องฟ้า ผู้ประพันธ์กล่าวว่าหากท้องฟ้ามีกิ่ง จะวาง
พระกุมารให้ประทับบนกิ่งของฟ้า นั้น

บทเห่กล่อมพระบรรทมบางบทปรากฏขอความยกย่องพระกุมารโดย
ใช้ความเปรียบโดยนัยว่า เทพทั้งปวงเสด็จมาอำนวยการให้ได้รับแต่
ความสุขสวัสดิ มีพระเกียรติยศแผ่ไพศาลปรากฏแก่คนทั่วไป ดังตัวอย่าง

- ๑) เท่เอ๋ยจะกล่าว ถึงไ้ท้าวเทวา
ซึ่งสถิตตนพฤษา พฤษาเทวาอำนวยการ
ขอใ้พระเยาวเรศ เรืองพระเดชฤทธิไกร
สถิตสุขสำราญใน พระกมลใ้เบิกบาน

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนา-
วิจารณ์เห่ชาลุดหลวง..., หน้า 12.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

อาร์ักษ์เทพเจ้า	ซึ่งลำเนาในเขตรสถาน
ถวายพรพระกุมาร	พระเกียรติสะท้อนทุกธานี ¹
อากาศในยานกว้าง	แถวทางพนาหน
ถวายพรจำเริญผล	ใหญ่เลิศลนพระเคชา
พระเกียรติแลพระยศ	ใหญ่ปรากฏทุกทิศา
ทุกไทท้าวเทวา	อำนวยการถวายเอย
๐ เหนืออรอนอาสน์	อมรินทร์ราชเจ้าเมืองบน
เสียดงเทวจำเริญผล	แซของประจักษ์กรรม
จึงเสด็จยุรยาตร	ลงจากอาสน์ผายผัน
ประสาทพรควยพลัน	ประกาศิตอำนวยการชัย ³

การใช้ความเปรียบโดยนัยเหล่านี้ ช่วยทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังบทเห็น
 กล่อมพระบรมมหาราชซึ่งในบุญบารมีและฐานะอันสูงส่งของพระกุมารมากยิ่งขึ้น
 ค้วย

ในส่วนที่พรรณนาถึงความในใจของผู้ประพันธ์นั้น ก็มีการใช้ความ
 เปรียบโดยนัยช่วยในการพรรณนาความในใจที่มีต่อบุคคลผู้เป็นที่รัก โดยกล่าว
 เปรียบหญิงผู้เป็นที่รักของผู้ประพันธ์กับดวงจันทร์อันสูงส่ง และเปรียบตนเอง
 กับกระต่ายป่าอันต่ำต้อยซึ่งไม่มีวันจะขึ้นไปถึงดวงจันทร์ ได้แต่เฝ้าชะเง้อมองดู
 ค้วยความคลั่งใคล้เท่านั้น ดังตัวอย่าง

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "เรื่อง บทเห่กล่อมพระบรมมหาราช" สมุดไทยคำ
 เลขที่ 6 ตู 114 ชั้น 2/1 มัคที่ 78.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

<u>เห็นศศิธร เฮอร์อนฟ้า</u>	จะใคร่คว่ำเอามาชม
<u>ไมเจียมกายกระต่ายป่า</u>	เกินวาสนาที่จะสม
ตัวอยู่ที่ไต่ไพรพนม	ทานลอยลมบนเมฆิน
<u>คิดหักใจเสียเถิดกระต่าย</u>	ถึงจะหมายไม่สมถวิล
กมหนาแลดูคิน	บนเมฆินอย่าคิด เอ๋ย ¹

ความเปรียบในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งปรากฏอยู่ในบทเห่กล่อมพระบรรทมตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ส่วนใหญ่แล้วผู้ประพันธ์ใช้ในการพรรณนาถึงความงดงาม บุญบารมี และฐานะอันสูงส่งของพระกุมาร รวมทั้งความจงรักภักดีที่ผู้ประพันธ์และข้าราชการมีต่อพระกุมาร นอกจากนั้นก็เป็นการพรรณาสภาพธรรมชาติอันงดงามและความในใจของผู้ประพันธ์เอง

อย่างไรก็ตาม ความเปรียบเหล่านี้ก็มีส่วนสำคัญทำให้บทเห่กล่อมพระบรรทมมีความไพเราะ งดงามด้วยคุณค่าทางด้านความหมายของถ้อยคำที่ใช้ในการเปรียบเทียบ

หากจะเปรียบเทียบศิลปะการใช้ภาษาในบทกล่อมเด็กของสามัญชนกับบทเห่กล่อมพระบรรทม จะเห็นว่าทั้งลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน บทกล่อมเด็กของสามัญชนเป็นวรรณคดีประเภทมุขปาฐะ (Oral Literature) เป็นบทขับกล่อมที่มีคามารคาหรือญาติพี่น้องของเด็กคิดประพันธ์ขึ้นในขณะที่เห่กล่อม หรือมีขณะนั้นก็เป็นบทที่จดจำสืบทอดกัน จึงอาจมีความผิดเพี้ยนตกหล่นเพิ่มเติมได้ตลอดเวลา บทกล่อมเด็กจึงเป็นบทหรือกรองที่ไม่มีแบบแผนทางฉันทลักษณ์ตายตัว ลักษณะเช่นนี้ต่างไปจากบทเห่กล่อมพระบรรทมซึ่งมีลักษณะทางฉันทลักษณ์ค่อนข้างเป็นระเบียบ มีแบบแผนค่อนข้างแน่นอน

บทกล่อมเด็กของสามัญชนส่วนใหญ่เป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนปนกาพย์ ความยาวประมาณ 2-4 คำกลอน ไม่ค่อยเคร่งครัดในเรื่องจำนวนคำ

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "เรื่อง บทเห่กล่อมพระบรรทม" สมุดไทยคำ
เลขที่ 14 คุ 114 ชั้น 2/1 มัดที่ 78.

ภายในวรรณคดีและการรับส่งสัมผัส ดังเช่นในตัวอย่าง

๑) เจ้าบุญประเสริฐเอย   เกิดในคอกจำปี
แม่เลี้ยงเจ้าไว้หมายจะฝากผี   พอดทองดีของแม่ เอย¹

๒) โมเอยเอย   ไปทะเลเมาคลื่น
มาหยุดพักเสียดีก่อน   เข้าจอคนอนเสียดักคืน
พอให้หายเมาคลื่น   ตื่นแล้วจึงค่อยไป เอย²

บทกล่อมเด็กของภาคกลางส่วนใหญ่แล้วจะใช้คำว่า "เอย" หรือ "เอย" ลงท้ายวรรคแรกของบทและบางที่จะแทรกอยู่ระหว่างคำในวรรคแรกด้วย นอกจากนั้นยังลงท้ายเนื้อความในบทด้วยคำว่า "เอย" (คล้ายกับบทกล่อมพระบรรทม) ทั้งนี้คำว่า "เอย" อาจมีความสัมพันธ์กับการเอื้อนในทำนองเพลงกล่อมเด็กที่เคยกล่าวมาแล้วก็ได้ ดังตัวอย่าง

๓) นกเขาเอย   ชันอยู่แต่เช้าจนเที่ยง
พระสุริยาบ่ายเบียง   เที่ยงแล้วจงนอนเปล เอย³

๔) วัคเอยวัคสิงห์   มีทุนกูระทิงแทนแก้ว
คอกบัวนั้นบานแล้ว   อยู่ใต่น้ำอรชร
สาวน้อยเอื้อมือเค็ด   สาระเห็นเจ้ายังอุอน
เค็ดไคแตกเกสร   มาโรยหินนอนอุเมณา⁴

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ผู้รวบรวม), บทกล่อมกล่อมเด็ก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2464), (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิง (โต) กับ หม่อมเจ้าชาย (พอ) ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร เมื่อปีระกา พ.ศ. 2464), หน้า 3.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ส่วนบทกล่อมเด็กของท้องถิ่นอื่นก็จะมีคำขึ้นต้นและคำลงท้ายเป็นแบบเฉพาะของแต่ละถิ่น ได้แก่ ภาคอีสานมักขึ้นต้นด้วยข้อความทำนองว่า "นอนสาหลา" "นอนสาแม่เยอ" ดังตัวอย่างเช่น

นอนสาหลาหลับตาแมลิกอม
อือพหอมมเขาไปขายไหม
ลงไปไทยขายไหมขายหลอก
ขายไปฮอคเมืองนอกคอกนา¹

นอนสาแม่เยอ แม่เฮาไปไฮฮี่ควายเขาหลา
แม่เฮาไปนาฮี่ควายเขาตุ ชาหนึ่งคุชาหนึ่งเหยียดชอย
สองชาหนุ่ยันไปกุนกุน สาวไลกันฮี่ดินใจผง
นอนสาแม่เยอ ฮี่ฮื่อ ฮี่ฮื่อ²

ภาคเหนือมักขึ้นต้นบทด้วยคำว่า "อือ อือ จาจา" "ลิกจุงจาโหน" ดังตัวอย่างเช่น

<u>อือ...จา...จา</u>	อือลาหมุมวย	จางูเข้าห่วย
กินหนวยกินแตง	ตกเมืองแยง	บาอวยเกี้ยวหมาก
ตกป่าสุาก	เลี้ยงจิวเลี้ยงควาย	ตกปายคอย
เลี้ยงจางเลี้ยงมา ³		

¹จารุวรรณ ชรรมวัตร, วิเคราะห์เพลงเด็กอีสาน (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2522), หน้า 20.

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ผู้รวบรวม), บทกลอนกล่อมเด็ก..., หน้า 20.

³ประเทือง คล้ายสุบรรณ, เพลงกล่อมเด็ก (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., 2527), (อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายเสถียร ศิริภัทร และ ค.ช.นพคณ ศิริภัทร ณ เมรุวัดอนงคาราม กรุงเทพมหานคร 4 พฤษภาคม 2517), หน้า 32.

ดิกจ้งจาโหน	สองคนเฮาป็น้อง	อยูบ้านเลียงน้อง
เกียเขาโกเขาหมู	แม่ชื้อปาทุมปอน	ไซออนออน
อี่แม่คี่หลัง	นำตาบ้งออก	นกเอี้ยงจอก
สบกินคอกคักจี่	บึงคิตคี่	อี่หลาดองเกาะ ¹

ส่วนภาคใต้มักลงท้ายวรรคแรกของบทด้วยคำว่า "เหอ" ทำนองเดียวกับคำว่า "เออ" หรือ "เออ" ของภาคกลาง ดังตัวอย่างเช่น

เคื่อนคาวเหอ	แหววาวเสี่ยสิ้นตั้งท้องฟ้า
คาวถ้ำคาวเขคาวเหอ	คาวแอกแอกฟ้าตั้งคาวไถ
อี่มีคาวไทรมาพวยพุ่ง	คาวรวงพลอยแข่งกันลงไป
คาวแอกแอกฟ้าตั้งคาวไถ	คาวไทรมาพวยพุ่ง ²

อนึ่ง คำว่า "อื่อ อื่อ จาจา" "หือฮือ หือฮือ" "เหอ" ที่ปรากฏในบทกล่อมเด็กของท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เป็นคำที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการเอื้อนของผู้เฝ้ากล่อม เช่นเดียวกับบทกล่อมเด็กของภาคกลาง

ลักษณะที่บทกล่อมเด็กของสามัญชนแตกต่างจากบทเห่กล่อมพระบรรทมอีกประการหนึ่งคือ ในค่านการใช้ภาษา ในขณะที่บทเห่กล่อมพระบรรทมมีการเลือกใช้คำที่ไพเราะสะสวยเช่นที่ใช้ในการประพันธ์วรรณคดีลายลักษณ์โดยทั่วไป และยังประกอบด้วยคำราชาศัพท์ หรือคำที่ได้รับอิทธิพลมาจากภาษาบาลีสันสกฤต และเขมรเป็นอันมาก บทกล่อมเด็กของสามัญชนกลับใช้ภาษาสามัญง่าย ๆ อย่างที่ชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นใช้พูดกันในชีวิตประจำวัน ดังตัวอย่างเช่น

¹ ประเทือง คล้ายสุบรรณ, เพลงกล่อมเด็ก..., หน้า 35.

² รุ่งเนา ยูเด็น, เพลงชาน้อง (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์-ไทยวัฒนาพานิช, 2525), หน้า 2.

๑) เคื่อนุเออเยเคื่อนหงาย อุมเจาซิ่นไสรถ พิศแลคฺควาไป พิศแลคฺคว์เคื่อน	ควากระจายทรงกลด วาจะพาไปชมเคื่อน ควาก็ไโมงามเหมือน เหมือนนวลอุแมนา ¹
๒) นกคฺลิ่งโครงเออย เห็นเจาของเขา รองออยอิเอียงอิเอียง	มันมาชิงโพรงนกเอียง มันกลับหันหนามาเอียง เอียงเจาของเขา เอย ²
ไอไอ หลับตาสาเหอนุ หนีไปนอนอุใหม่ หลับตาสาเหอนุ แมนอุสายใหม่ แมนอุสายคาย แมนอุสายปอ	นอนสาเหอนุ เจาบนอนอุนี้ นอนสาเหอนุ อุเมืองเซียงใหม่ อุเมืองไทย อุเมืองคานชาย นอนเหอนุหลา ³

ตัวอย่างบทกล่อมเด็กที่ยกมาต่อไปนี้ แสดงให้เห็นลักษณะการใช้ภาษาที่เป็นแบบสามัญง่าย ๆ รวมทั้งศิลปะในการประพันธ์อันได้แก่การเล่นคำ การเล่นเสียงสัมผัสของคำ การเล่นเสียงวรรณยุกต์ การซ้ำคำซ้ำข้อความ และการใช้ความเปรียบ ซึ่งศิลปะในการประพันธ์ดังกล่าวนี้ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปะในการประพันธ์ที่ปรากฏอยู่ในบทเห่กล่อมพระบรรทม

การที่บทเห่กล่อมพระบรรทมส่วนใหญ่ประพันธ์ขึ้นด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ยานี 11 ซึ่งมีลีล่านุ่มนวลเรียบง่าย สะดวกในการประพันธ์และชวนให้จดจำได้ง่าย ทั้งยังประกอบด้วยศิลปะในการประพันธ์ทั้งในด้านศิลปะการใช้คำที่มีลักษณะเด่นในด้านเสียง การใช้คำที่มีลักษณะเด่นในด้านความหมาย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ผู้รวบรวม), บทกล่อมกล่อมเด็ก..., หน้า 11.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20-21.

และการใช้ความเปรียบ จึงทำให้บทเห่กล่อมพระบรรทมเป็นบทร้อยกรองที่มีความไพเราะ เปรียบค้วยคุณค่าทางวรรณศิลป์ ก่อให้เกิดความประทับใจแก่ผู้อ่านและผู้ฟัง ทั้งยังช่วยให้ผู้ฟังบทเห่กล่อมได้รับความเพลิดเพลิน ความสบายใจไปกับบทประพันธ์อันไพเราะและนอนหลับอย่างเป็นสุข บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการประพันธ์บทเห่กล่อมพระบรรทม

4.2 ทำนองในการเห่กล่อม ของ บทเห่กล่อมพระบรรทม¹

เนื่องจากบทเห่กล่อมพระบรรทม เป็นทั้งวรรณคดีที่มีความไพเราะ และเป็นบทลำนำสำหรับขับกล่อมพระกุมารให้บรรทม ทำนองดนตรีที่ใช้ประกอบการเห่กล่อมจึงมีความสำคัญสำหรับบทเห่กล่อมพระบรรทมเป็นอันมาก ทั้งยังมีส่วนช่วยทำให้พระกุมารผู้ฟังบทเห่กล่อมพระบรรทมสามารถบรรทมหลับโดยง่าย เนื่องจากได้รับความเพลิดเพลินไปกับเนื้อความของบทเห่กล่อมและทำนองดนตรีอันไพเราะ นุ่มนวลจนกระทั่งบรรทมหลับไป

ในการเห่กล่อมพระบรรทมถวายพระกุมารนั้น จะต้องใช้วงดนตรีประเภทวงขับไม้ ซึ่งประกอบด้วยนักดนตรี 3 คน คือ

1. คนสี่ซอสามสาย 1 คน
2. คนขับลำนำ 1 คน
3. คนไกวบัณเฑาะว์ 1 คน

---

¹ ผู้วิจัยได้รับข้อมูลเกี่ยวกับการขับร้องและทำนองดนตรีที่ใช้ในการเห่กล่อมพระบรรทมมาจาก

พระยาภูมิเสวิน, "พระราชพิธีเห่กล่อม," วารสารวัฒนธรรมไทย (กุมภาพันธ์ 2512) : 3-8.

สัมภาษณ์ เจริญใจ สุนทรวาทีน, 6 พฤศจิกายน 2527.

สัมภาษณ์ พิชิต ชัยเสรี, 12 พฤศจิกายน 2527.

บุคคลที่เป็นผู้สื่อข่าวสามสาย และที่เป็นผู้ขับลำนานี้จะต้องมีความสามารถในศิลปะการดนตรีเป็นอย่างดี ทั้งคนสื่อข่าวสามสายและคนขับลำนานี้สามารถที่จะเข้าใจถึงแนวทางของกันและกันได้เป็นอย่างดี เพื่อให้การบรรเลงดนตรีและการขับร้องประสานกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันจะก่อให้เกิดความไพเราะและความสมบูรณ์ปราศจากข้อบกพร่อง

ผู้ขับลำนานี้จะขับไปตามเนื้อความของบทเห่กล่อมพระบรรทมเป็นทำนองช้า ๆ ผู้สื่อข่าวสามสายก็จะสืบลอไปกับเสียงของผู้ขับลำนานี้ ส่วนคนโกวปัดเพาะวันนั้นต้องโกวไปตามจังหวะลำนานี้

ถ้าพระกุมารยังบรรทมไม่หลับ เมื่อจบตอนหนึ่ง ๆ ของบทกล่อมซึ่งเรียกว่า "แฉก" (อ่านว่า ฉะ-แด)¹ ก็มักจะเลือกเพลงที่มีลีลาเยือกเย็น อ่อนหวานมาแทรกสักเพลงหนึ่ง ส่วนมากมักเป็นเพลงสองชั้น เช่น อาจจะเป็นเพลงสาธุการ เพลงพิชชา เพลงลีลากระทุ้ม เพลงลมพิชชายุเขา เพลงคอกไม้ไทร เพลงคำหวาน เป็นต้น ทั้งนี้อาจจะให้ผู้ขับลำนาร้องเป็นทำนองเพลงนั้น ๆ ค่ายบทเห่กล่อมสลับบ้าง แทนที่จะใช้ทำนองเห่กล่อมปกติ เพื่อให้มีความหลากหลาย หรือมีจะนั้นก็อาจให้ผู้สื่อข่าวสามสายสืเป็นทำนองไปเองตามลำพังเพื่อให้ผู้ขับลำนานี้ได้พักบ้าง

ทำนองเห่กล่อมพระบรรทมที่ใช้กันอยู่เท่าที่มีหลักฐานปรากฏมีอยู่ 2 ทำนอง คือ

1. ทำนองสรภัญญะใหญ่
2. ทำนองชาลูลหวง

¹ แฉก หมายถึง บทเห่กล่อมตอนหนึ่ง ๆ ที่ใช้ขับร้องเห่กล่อมถวายพระกุมาร บทเห่กล่อมซึ่งผู้ขับลำนานี้ขับร้องเห่กล่อมถวายพระกุมารนั้น ผู้ขับลำนานี้มักเลือกตัดตอนมาเฉพาะบทที่มีความไพเราะ.

พระยาภูมิเสวิน เป็นผู้คนควาและสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับ
ท่านองเทกปลอมพระบรมมคังกลาว มาจากบุคคลผู้สูงอายุหลายท่านซึ่งเคย
ขับร้องบทเทกปลอมพระบรมมถวายพระราชกุมารมาก่อน ได้แก่

พระนมเลื่อน ซึ่งเป็นพระนมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

คุณแปลก อนักรมมนตรี ซึ่งเคยเป็นข้าหลวงในสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า
พระนางเจ้าสุชุมมาลมารศรีฯ อยู่ในวังบางขุนพรหม และได้เคยขับบทเทกปลอม
พระบรมม คุณแปลก อนักรมมนตรี เป็นน้องสาวของพระนครสวรรค์วรพินิต
เจ้ากรมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระ
นครสวรรค์วรพินิต

พระรามเกวี่ ซึ่งรับราชการอยู่ในสำนักพระราชวัง และได้จดจำ
ข้อมูลมาจากพระเพชรรุทรมณีบุคาซึ่งเป็นผู้สอนเจ้าพนักงานนางนมที่ทำหน้าที่
เทกปลอมพระกุมาร แต่ท่านจำได้เพียงบทเดียวเท่านั้น

แม้ว่าพระยาภูมิเสวินจะได้สอบถามจากผู้ที่เคยกับการเทกปลอม
พระบรมมหลายท่าน ทว่าไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัดว่า ท่านองคนตรีที่ใ้ประกอบ
การเทกปลอมพระบรมมเป็นท่านองประเภทใด พระยาภูมิเสวินได้พิจารณา
ท่านองเทกปลอมพระบรมมที่ท่านคุ้นเคยแล้ว เห็นว่าน่าจะเป็นท่านองสรภัญญะ-
ใหญ่¹ และท่านองธาลูกหลวง ท่านจึงได้เรียกการเทกปลอมพระบรมมด้วย
ท่านองคนตรีคังกลาวนี้ว่า "เทท่านองหลวง"²

¹ท่านองสรภัญญะใหญ่ เป็นท่านองที่ยึดออกไปจากท่านองสรภัญญะ
ธรรมคาอีกเท่าตัว.

²พระยาภูมิเสวิน, "พระราชพิธีเทกปลอม," วารสารวัฒนธรรมไทย
(กุมภาพันธ์ 2512) : 4-6.

ผู้วิจัยขอแสดงตัวอย่างบทเห่กล่อมพระบรรทมที่ใช้ในการเห่กล่อม
พระกุมารมาประกอบด้วย ดังนี้

ตอนแรกนี้เห่ท่านองสรัญญะใหญ่

๑) เห่เอयरะเคนวงศ์	อิศรพุงศอสูรญา
กับระเคนมูขมา	สถิตถ้ำแทนสุวรรณ
เย็นย่ำน้ำค้างหยัด	ร่ำพวยพัดกลิ่นสุคนธ์
แจ่มแจงดวยแสงจันทร์	ชื่นหมอคเมชติเรกดวง
ดูาร วุระค้ำคาค	ห้องอากาศตั้งเงินยวง
อาแม่เสมอทรวง	จงูเชิญชมศศิธร
นวลจันทร์แพนวลเจ้า	ไม่นวลเทาเจา นวลสมร
จันทร์กระจ่างกลางอัมพร	พระบังอรกระจ่างใจ

แทรกกล่าวนจาก

บัวทิพย์ยังอายต้น	ถนอมขวัญตอ้งบังใบ
บัวนางนี้อายุใคร	จึงบมผิวสวยวิรุทอง
ปรางประประสุคนธ์	ถึงปรางผลึกก็หม่นหมอง
บุปผามาลากรอง	ไม่วินรินเทากลิ่นนาง ^๑

ส่วนบทเห่กล่อมพระบรรทมที่เห่ด้วยท่านองชาลุลูกลง ก็มีตัวอย่าง
บทประพันธ์ประกอบด้วย ดังนี้

๑) สรวมชีพบังคมบาท	พระเขวราชธิเบนทร์สูร
ภูษพงศ่วงศัปรยุร	อิศรราชเว็องเคชา
พระยอดเยวายุพิน	หนอภูมินทรแมนอมรา
เชิญเสด็จขึ้นไสยา	บรรทมสุขสำราญรมย์
พระอุเอ็กเอี่ยมสอาด	ยี่ภูลาดสอดสีสม
พระสุทรรุกบังลม	ลวนลายทองกรองเควีอวัลย์
ชานอยนางอนงค์	พรอมเฝ้าอุงคัณูเชิญขวัญ
บรรเลงเพลงโอดพัน	นิพนธ์ขับกล่อมกลาวการ ^๒

¹ พระยาภูมิเสวิน, "พระราชพิธีเห่กล่อม," วารสารวัฒนธรรมไทย
(กุมภาพันธ์ 2512) : 6-7.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

การบรรเลงและขับร้องบทเห่กล่อมพระบรรทมตามที่กล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ยากมาก และจัดเป็นศิลปะชั้นสูงสุดของราชสำนัก ปัจจุบันจึงมีนักร้องนักดนตรีน้อยคนที่สามารถปฏิบัติตามทำนองของหลวงไค้ ที่เป็นที่ยุ้จักกันดีได้แก่ อาจารย์เจริญใจ สุนทรวาทีน ซึ่งเป็นบุตรของพระยาเสนาะ-ศุริยวงศ์ และได้รับถ่ายทอดความรู้ในการสืบทอดสายในการขับร้องบทเห่กล่อมพระบรรทมมาจากพระยาภูมิเสวิน

ในสมัยก่อนการเขียนดนตรีไทย ผู้เรียนใช้วิธีท่องจำมาจากครูผู้สอนเพียงอย่างเดียว สำหรับบทเห่กล่อมพระบรรทมนี้ครูดนตรีหลายท่านถือว่าเป็นของสูงส่ง มีบั้งควรจะแสดงในโอกาสอื่น ๆ ที่มีใช้การเห่กล่อมพระบรรทม เนื่องจากความไม่เหมาะสม จึงไม่มีใครมีหลักฐานทางทำนองเหลือไว้ ในปัจจุบันเท่าที่ได้สำรวจดู มีแต่เพียงเพลงเห่กล่อมพระบรรทมซึ่งพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี) เดี่ยวขอสามสายไว้เป็นทำนองขลุ่ยหลวงออกเพลงคำหวาน ซึ่งมีความยาวประมาณ 4.11 นาทีเท่านั้น นายแพทย์พูนพิศ อมาตยกุล เป็นผู้รวบรวมหลักฐานอันมีค่าชิ้นนี้เก็บรักษาไว้ในห้องสมุดดนตรีมูลกระหม่อมบริพัตร หอสมุดแห่งชาติ¹

การที่ผู้ประพันธ์ประพันธ์บทเห่กล่อมพระบรรทมโดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ที่เหมาะสมและศิลปะต่าง ๆ มาช่วยในการประพันธ์ ทำให้บทเห่กล่อมพระบรรทมมีความงดงาม ไพเราะควยวรรณศิลป์ ก่อให้เกิดความประทับใจเมื่อนำมาประกอบเข้ากับทำนองของดนตรีอันไพเราะสูงส่งแล้ว ยิ่งทำให้บทเห่กล่อมพระบรรทมมีคุณค่าทั้งในด้านวรรณคดีและคีตศิลป์มากยิ่งขึ้น และยังช่วยให้บรรลุลวัตถุประสงค์ในการเห่กล่อมพระกุมารให้บรรทมด้วย

¹พูนพิศ อมาตยกุล (ผู้รวบรวม), "เพลงขอสามสาย กล่อมพระบรรทม ขลุ่ยหลวงและเพลงอื่น ๆ ผลงานของพระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตตเสวี)" ทำการบันทึกเสียงเมื่อเดือนพฤษภาคม 2527. (เทปคัลป์).